

**HAREZM TÜRKCESİNDE FİİL TABANLI
BİRLEŞİKLER: KISASÜ'L-ENBİYÂ ÖRNEKLEMİ**

VERB-BASED COMPOUNDS IN KHWAREZM
TURKISH: SAMPLE OF QISAS AL-ANBIYA

A. Deniz ABİK, B. Erdem DAĞISTANLIOĞLU

39

Anahtar Kelimeler:

Harezmi Türkçesi,
Kıyasü'l-Enbiyâ,
Fîil,
Birleşik Fîil,
Fîil Birleşikleri.

Keywords:

Khwarezm Turkish,
Qisas al-Anbiya,
Verb,
Compound Verb,
Verbal Composition.

¹ Bu çalışmada, 2009 yılında Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında, Prof. Dr. A. Deniz Abik danışmanlığında tamamlanan Kıyasü'l-Enbiyâ'da Birleşik Filler başlıklı tezin verisinden yararlanılmıştır. Çalışma, Çukurova Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenmiştir: SBA-2023-15890.

² Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, denabik@cu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8757-5939.

³ Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, erdemdgstn@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8763-1494.

Alıntılanmak için/Cite as: Abik A. D. ve Dağıstanlı B. E., (2024). Harezmi Türkçesinde Fîil Tabanlı Birleşikler: Kıyasü'l-Enbiyâ Örnekleme, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 33 (2), 188-209.

HAREZM TÜRKÇESİNDE FİİL TABANLI BİRLEŞİKLER: KİSASÜ'L-ENBİYÂ ÖRNEKLEMİ¹

VERB-BASED COMPOUNDS IN KHWAREZM TURKISH: SAMPLE OF QISAS AL-ANBIYA

A. Deniz ABİK ², B. Erdem DAĞISTANLIOĞLU ³

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Rabgûzî'nin Kıyasü'l-Enbiyâ'da kullanmış olduğu fiil tabanlı birleşiklerin oluşum biçimlerinin tespiti ve tahlilidir. Çalışmanın örneklemini teşkil eden Kıyasü'l-Enbiyâ, Janos Eckmann tarafından Nevâî'nin Mecâlisü'n-Nefâyis'te Hüseyin-i Hârezmî'ye dair kullandığı "Kaside-i Bürde'ga dağı Harezmiçe Türkî tili bile şerh bitipdür." cümlesinden müphem üretilen bir terim olan Harezmi Türkçesini, temsil kabiliyeti alan yazınında kabul gören bir eser olması bakımından tercih edilmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi tercih edilmiştir. Bu çalışmanın birinci bölümünde, Harezmi Türkçesi ürünleri evreninden Kıyasü'l-Enbiyâ'daki tanıklar örneklem kabul edilmiştir. Bu örnekleme Türk dilinin tarihî ve çağdaş kollarında fiil tabanlı birleşiklerin tasnifleri göz önünde bulundurulup, araştırma konusunun kapsamı gözetilerek birleşik fiil ve fiil birleşikleri terimleri ile bakış, kip, kılış, bildirme gibi terim ve kategoriler hakkındaki kuramsal bilgi ve yaklaşımlar ortaya konmuştur. Alan yazını dikkate alınarak, Kıyasü'l-Enbiyâ'nın yanı sıra Türkçenin diğer tarihî ve çağdaş dönemlerinden elde edilen verilerden yararlanılarak fiil tabanlı birleşiklerin sınıflandırılması üzerine vargılar ifade edilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde işbu sınıflandırmadan yararlanarak Kıyasü'l-Enbiyâ'da tespit edilen fiil tabanlı birleşiklerin tasnifi ve tanıklaması bulgular olarak sunulmuştur.

ABSTRACT

The aim of this study is to reveal and analyze the formation forms of verb-based compounds used by Rabguzi in Qisas al-Anbiya. In the literature, it is accepted that Qisas Al-Anbiya, which constitutes the sample of the study, represents the Khwarezm Turkish. The term Khwarezm Turkish was produced by Janos Eckmann, taking the expression "Kaside-i Bürde'ga dağı Harezmiçe Türkî tili bile şerh bitipdür" into account used by Nevai regarding Hüseyin-i Harezmi in Macalis Al-Nafayis. Document analysis method, one of the qualitative research methods, has been used in the study. In the first section of this study, exemplars from the universe of Khwarezm Turkic products are considered, with Kıyasü'l-Enbiyâ serving as a sample. Within this sample, classifications of compound verbs in the historical and contemporary branches of the Turkish language are taken into account, and theoretical knowledge and approaches regarding terms and categories such as compound verbs, verb tense, aspect, mood, and reporting are presented, while considering the scope of the research topic. Drawing on the literature in the field, conclusions have been made regarding the classification of compound verbs by utilizing data obtained from Qisas Al-Anbiya in addition to other historical and contemporary periods of Turkic language. In the second section of the study, basen on this classification, the identification and classification of verb-based compounds in Qisas Al-Anbiya are presented as findings.

GİRİŞ

Harezmi, Moğol istilası öncesinde de Kaşgar'la birlikte anılan bir edebî ve ticari merkez olarak dikkat çekmektedir. 13. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren, Moğol istilasından sonra da Altın Ordu'ya bağlı önemli bir merkez olarak varlığını koruyan Harezmi, 14. yüzyılda Saray ve Kırım'daki kültür faaliyetlerini besleyen kaynak hüviyeti kazanmıştır (Ata, 2014, s. 17-18). Ancak böylesi geniş bir sahada ve siyasi otoritenin istikrarlı bir biçimde kültürel gelişimin yanında duramadığı bir yönetim düzeninde ölçünlü yazı dilinin teşekkülü de beklendik sorunları yaşamıştır. Anadolu'da Oğuzca esasında gelişen Türk yazı dilinin kaderine benzer bir aşamayı, çağdaşı Harezmi Türkçesi de idrak etmiştir. Lakin Eski Anadolu Türkçesinden farklı olarak Uygur Türkçesi ve İslami evreyle beraber Karahanlı Türkçesinin yazı dilinin -yazım geleneği de bu doğrultuda gelişmiştir- esasları üzerine kurulan Harezmi Türkçesi, Hive ve çevresi başta olmak üzere bu bölgede kadim vakitlerden beri mukim olan Oğuz ve Kıpçak lehçelerinin dil özelliklerini de ses, biçim ve söz varlığı bakımından yansıtmıştır. Bu bölge, Nevâyî döneminde dahi Türk dilinin bir diyalekti olarak fark edilip anılmıştır. Mecâlisü'n-nefâyîs'te 1430-1431 tarihinde yazılan Kaside-i Bürde şerhine atıfla kullanılan "Hârezmîçe Türkî til" ifadesi, bölgenin bir Türk lehçesi coğrafyası olarak bu yüzyılda da varlığını devam ettirdiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Harezmi Türkçesini Nevâyî'nin Mecâlisü'n-nefâyîs'teki Hüseyin-i Hârezmî açıklamasına matuf tarihî Türk lehçeleri içinde ayrı bir dönem olarak adlandıran Eckmann (2003b), bu evrenin Karahanlı Türkçesinden gelişen *Orta Asya Türkçesi edebiyat dilinin* Oğuz ve Kıpçak tesiri altındaki inkişaf ve geçiş dönemi olduğunu belirtmiştir. Köprülü (1945, s. 270b), terim anlamını genişlettiği *Orta Asya edebî lehçesi* Çağataycayı, Moğol istilası sonrasında 13, 14. yüzyıllarda Türkistan, Horasan, Harezmi ve Altın Ordu kültür muhitlerinde gelişip 15. yüzyıl Timurlular devrinde klasik hâline bürünen bir yazı dili biçiminde açıklamıştır. Ata (2014), Rabgûzî'nin Kısasü'l-Enbiyâ'sını, Kerderli Mahmud bin Ali'nin Nehcü'l-Ferâdis'ini, Zemahşerî'nin Mukaddimetü'l-Edeb'ini, Mu'înu'l-Mürîd'i ve Satırarası Kur'ân tercümesini geç eski Türkçenin bitimi veya orta Türkçenin başlangıcı ve Çağataycanın hazırlık evresi

olarak nitelediği Harezmi Türkçesinin eserleri olarak belirtmiştir.

Bu çalışmada, edebî gelişim bakımından Altın Ordu sahasını etkileyen ve klasik Çağataycanın teşekkülü için hazırlık evresi olan Harezmi Türkçesinde kullanılan fiil tabanlı birleşiklerin tasnifi amaçlanmıştır. Nitel araştırma hüviyetindeki bu çalışmada doküman incelemesi yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntem, araştırılması hedeflenen olgu(lar) hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Dokümanlar, nitel araştırmalarda etkili bir şekilde kullanılması gereken önemli bilgi kaynaklarıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2005, s. 187-188). İncelenen doküman olarak, Harezmi Türkçesini ve istinsahı itibarıyla 14. yüzyıl sonrası Doğu Türkçesini yansıttığı varsayılan, metin türü ve hacmi bakımından araştırma konusuna uygun olduğu kanaatine varılan Rabgûzî'nin Kısasü'l-Enbiyâ'sı seçilmiştir. Araştırmada, Aysu Ata'nın metin yayını kullanılmıştır. Ata (1997a; 2019a), kitabında Rabgûzî'nin Kısasü'l-Enbiyâ'sının Harezmi Türkçesinin dil özelliklerini en iyi yansıtan yazması olarak işaret ettiği Londra British Museum nüshasını esas almıştır.

TÜRK DİLİNDE SÖZ YAPIMI VE FİİL TABANLI BİRLEŞİKLER

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden fiil tabanlı birleşiklerle alakalı alan yazınında *birleşik fiil*, *fiil birleşikleri*, *deyim*, *bildirme yapısı*, *birleşik çekim* / *birleşik zaman* / *birleşik kip*, *yardımcı fiil*, *ek-fiil* gibi terim ve kavramların tartışlageldiği görülmektedir. Giriş bölümünde bu kavramlardan bazıları hakkında temel bilgiler ortaya koyulup bu çalışmada tasnifi yapılan fiil tabanlı birleşiklerle alakaları açıklanacaktır.

Türkçede söz yapımı, üç temel yöntem üzerine kuruludur: Morfolojik yol (söz + ek), sentaktik yol (söz + yardımcı söz) ve semantik yol (yeni anlamlı söz + yeni anlamlı söz). Bu yöntemlerdeki birleşiklerde söz dizimi bakımından asıl öge ise yardımcı fiillerdir (Öner, 2006, s. 61). Bu çalışmada kullanılan fiil tabanlı birleşikler terimi, bu yöntemlerden ikinci ve üçüncüsü ile oluşturulmaktadır. Bu terim; *birleşik fiiller*, *mürekkep fiiller*, *öbek fiiller*, *fiil birleşmeleri*, *birleşik çekim*, *birleşik sıyga*, *tasvirî birleşikler*, *esas fiillerle*

kurulan birleşikler, deyimleşmiş / anlamca kaynaşmış birleşikler, karmaşık fiiller vd. terimlerle karşılanıp birbirleriyle türlü temas noktaları olan kavramları karşılamak üzere tercih edilmiştir.

Güncel Türkçe Sözlük'te *birleşik fiil* madde başı, "birden fazla kelimededen oluşarak yeni bir kavramı karşılayan fiil; mürekkep fiil" şeklinde açıklanıp *reddetmek, tedavi etmek, namaz kılmak, naz eylemek, içivermek, öleyazmak, kokusu çıkmak, hoş gitmek, etekleri zil çalmak* vb. ile örneklenmiştir (<https://sozluk.gov.tr/> 29.4.2024 13.52). Bu terim, Türkçe üzerine dil bilgisi çalışmalarında ve terim sözlüklerinde bir isim veya fiil ile eş dizimli ana yardımcı fiil, ek-fiil, yardımcı fiil veya tasvir fiili kullanılmasıyla oluşmuş sözcük grupları biçiminde açıklanmıştır (Deny, 1941, s. 476; Gencan, 1979, s. 310- 329; Hatiboğlu, 1982, s. 43-45; Bilgegil, 1984, s. 280; Topaloğlu, 1989, s. 42; Koç, 1990, s. 275; Karahan, 1999, s. 36; Banguoğlu, 2000, s. 310, 482, 488; Ergin, 2000, s. 386; Yalçın, 2000, s. 148; Korkmaz, 2003, s. 46; Özel, Atabay ve Kutluk, 2003, s. 184; Ediskun, 2005, s. 228; Özmen, 2013, s. 88). Bu tanımlarda, yapı ve anlam bakımından kalıplaşmış olmanın yanı sıra söz dizimsel görünüm arz etseler de dil bilgiselleşmiş biçimlere de yer verilmiştir.

Fiil tabanlı birleşiklerin tavsifi ve tasnifinde araştırmacıların bazı yönleriyle ortak bazı yönleriyle ayrılan yaklaşımları bulunmaktadır. *Karmaşık ve mürekkep fiiller* terimiyle karşıladığı kavramı ikiye ayıran Deny (1941, s. 465-469), *karmaşık fiilleri*, sıfat-fiilli sözlük birimi ve *ol-* fiilinin birleşiminden meydana gelen birleşikler ile {-A/-I} zarf-fiilli sözlük birimiyle bir yardımcı fiilden oluşanlar şeklinde tavsif etmiştir. *Mürekkep fiiller* ise bir isim sözlük birimiyle ardı sıra gelen *et-* ve *ol-* fiilleriyle oluşan yapılar olarak açıklanmıştır (Deny, 1941, s. 476). *Analitik fiiller* başlığında sözcük grupları hâlindeki fiilleri inceleyen Kononov (1956, s. 339-348), bu yapıları bir isim sözlük birimiyle ardı sıra gelen *leksiko* biçiminde tasvir etmiştir: *İsim (Pek nadir isim grubu ve fiilin tümlecidir.) + Hususi bir leksiko, sentaktik bir vazife gören fiil (et-, ol-, kıl-, eyle-) = Bir tek leksik birlik hâline gelmiş, gramerleşmiş yapı.* Banguoğlu (2000, s. 310), kitabının *kelime yapımı* bölümünde *birleşik fiil tabanlarını* söz dizimi değerleri bakımından *zarf öbeği kalıbında olanlar (ileri sür-, karşı koymak, geri kal-), çekim öbeği kalıbında olanlar (yardım et-, baştan çık-)* ve *bağlam öbeği kalıbında olanlar (sayıp dök-, vermek vermiştir-)* şeklinde

sınıflandırmıştır. Bu çalışmada, *karmaşık fiiller ve tasvir fiilleri* bir sözcük türetme yöntemi olarak görülmemiş, karmaşık fiiller *öncelik fiilleri (-mXş + ol-), başlama fiilleri (-Ar/ -r + ol-), niyet fiilleri (-AcAk ol-), çekimsiz fiil şekilleri (-mA/ -mAk +ol-, -An + ol-, -DXk ol-)* başlıklarıyla ele alınmıştır (Banguoğlu, 2000, s. 482).

Birleşik sözcükler başlığında *birleşmiş olarak kullanılan yardımcı eylemler* alt maddesinde birleşik fiilleri sınıflandıran Hatiboğlu (1982, s. 43-45), *bir adla bir eylemden kurulan ve iki eylem kökünden kurulan ulaçlı birleşik fiiller* içinde *ol-* fiili ile kurulu birleşik yapıların birinci unsurunun ya müstakil bir isim unsuru ya da ortaç almış bir fiil unsuru olduğunu belirtmiştir (1982, s. 106-107). Öncesinde Ergin'de (2000, s. 386) görülen sıfat-fiilli bir unsurun üzerine getirilen *ol-* fiiliyle kurulmuş birleşiklerin isim+yardımcı fiil dizilişinde olduğu değerlendirmesi, Savran'da (2001, s. 140-42) *ol-* fiiliyle kurulanların yanı sıra *i-* yardımcı fiiliyle kurulanları da kapsayacak biçimde genişletilmiştir. Ediskun (2005, s. 228), *ikinci öbekte* ise *bir ortaç* üzerine getirilen *ol-* yardımcı fiili ile oluşturulan birleşikleri *başlama fiilleri (yapar ol- vb.), bitirme fiilleri (yapmış ol- vb.), davranma fiilleri (yapacak ol- vb.)* biçiminde sınıflandırmıştır. Korkmaz (1960, s. 107-124), yardımcı fiilleri *bir isim ile birleşerek onu fiilleştiren ol-, i- < er-, ve tur-* ile *aslında bir esas fiil olduğu hâlde, yavaş yavaş bu özelliğini kaybedip esas fiile bazı anlam incelikleri katmak suretiyle yardımcı fiil hâline gelmiş bulunanlar* diye iki gruba ayırmış, iki ayrı fiil şeklinin birleşiminden oluşan yapıları *fiil birleşmeleri* adını vermiş, *-mXş ol-* yapısı için önce *fiil birleşmesi* daha sonra da *birleşik fiil* ve *birleşmiş fiil* terimlerini kullanmıştır. Johanson (1971, s. 19), *i-* yardımcı fiili ile kurulan birleşik yapıları *komplexe einheiten*, *ol-* yardımcı fiili ile kurulan birleşik yapıları ise *periphrastische* birimler olarak değerlendirmiştir. Özmen (2007, s. 1417-1426), iki unsuru da fiil olan ve *ol-* yardımcı fiiliyle kurulan yapıları *ikinci tip bir birleşik fiil çekimi* olarak kabul etmiştir. Bu çalışmada, *ol-* fiilinin işlevi "Üzerine geldiği fiil şeklini fiilleştirmek değil onlarla yeni ve ortak bir zaman kavramıyla değişik işlevler kazandırmaktır." biçiminde açıklanmıştır. Gülsevin de *ol-* fiilinin tıpkı *i-* fiili gibi *birleşik fiil çekimi* oluşturduğunu, bu tip yapılardaki fiil sözlük biriminin sıfat-fiil ekli bir unsur olmadığını, *ol-*

ve *i-* fiillerinin anlamlarının farklı olduğunu belirtmiştir (1999, s. 1-8). Ergönerç Akbaba (2007, s. 92), Türkiye Türkçesinde fiilimsi ve yardımcı fiilden oluşan birleşik fiilleri, yapılarını dikkate alarak üç grupta toplamıştır: *zarf-fiillerle, sıfat-fiillerle, isim-fiillerle* kurulanlar. Birinci gruptakiler tasvir fiilleri, ikinci gruptakiler karmaşık fiiller olarak adlandırılmış, üçüncü grup olan isim-fiil ve yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller ise *belirleyici* birleşik fiiller olarak adlandırılıp *zarf-fiil kuruluşunda olmadıkları için* tasvir fiilleri arasında değerlendirilmemiştir.

Johanson (2007, s. 89), birleşik fiilleri “Bir fiil sözlük birimle kendisinden hemen sonra gelen gramatikalleşmiş bir fiilin çok genel bir işlevle birleşmesidir.” biçiminde tasvir etmiştir. *Fiil sözlük birimlerin zarf-fiil* biçimiyle kullanıldıklarını ve *karmaşık fiil unsurları* olarak gördüğü yapıların çoğunlukla bir kılınmış ifadesine, *diğerleri yanında bir fiilin evrelerini belirginleştirmeye* yaradığını ifade etmiştir. “Ali yazıp duruyor.” cümlesindeki yüklemde yer alan *duruyorun* artık ayrı bir olgu ifade etmediğine ve *dur-* fiilinin yalnızca *yaz-* fiilinin kılınışını *gramatik* bir unsur olarak belirlediğine değinen Johanson, yardımcı unsurun morfosentaktik bakımdan birinci unsurun bağlı olduğu fiil şeklinde kullanıldığı *ikinci tip birleşiklerden* bahsetmiştir. Ayrıca *yazar durur* “yazar (ve) durur > sürekli yazar” örneğiyle aslında yapının birleşik bir hâlde olduğunu ve birlikte tek bir anlama yöneldiğini belirtmiştir (Johanson, 2007, s. 89). Karahan’ın tasnifinde de *fiil+ yardımcı fiil* biçiminde birleşikler için *çarpınır durur, dolandı durdu* vb. örnekler verilmiştir (2008, s. 73).

“İki gösteren başka bir anlam için yapıca birleşirse iki kelimedenden oluşan yeni bir sözcük yapılmış demektir (hanımeli, imambayıldı vb.)” diyen Delice (2002, s. 188), *birleşik fiil*in aslında bir fiil öbeği olduğunu, bunlar dışındaki sözcüklerden oluşan yapılarda (fiil ya da isim ve fiil birleşmeleri) *anlamı netleştirmek, sınıflandırmak, açıklamak* gibi anlam daireleri oluşturma maksadı bulunduğunu ve bunların yalnızca öbek oluşturdıklarını belirtmiştir. Delice, *öbek fiilleri yardımcı fiillerle kurulanlar* [yabancı isim + yardımcı fiil ve fiil (zarf fiil eki yahut kip eki) + yardımcı fiil], *asıl fiillerle kurulanlar* (yalın veya çekimli isim + asıl fiil: küplere bin- vb) ve *ek-fille kurulanlar* olmak üzere üçe ayırmıştır (2002, s. 193). Göksel ve Kerslake (2005, s. 156), *yardımcı fiil*

başlığı altında iki tip birleşik yapıdan bahsetmişlerdir: *compound verb forms, nominal-verb compounds*. İkinci kategoridekiler *isim+ fiil* tipi birleşik fiilleri ihtiva etmektedir. Birinci kategoridekilerde ise Karahan (2008) ve Johanson’un (2007) tasniflerinin kapsamından daha geniş bir içerik söz konusudur. Birinci unsur zarf-fiilli olan yapıların ilk alt başlığı oluşturduğu bu ana maddede, ikinci alt başlığı ise çekimli bir fiilin üzerine gelen çekimli *ol-* fiiliyle kurulu birleşik fiiller oluşturmuştur: *bitirmiş olacağız*. Bu çalışmada, yardımcı fiiller üç başlıkta ele alınmıştır: *bound auxiliaries* (-Abil-, -Iver-, -Ayaz-, -Adur-, -Akal-), *free auxiliaries* (ol-, et-, gel-, dur-, kal-, düş-, bulun-, eyle-, buyur-), *i/- (y)-* (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 156).

Türk dilinin çağdaş ve tarihî kollarındaki fiil tabanlı birleşiklerin tavsif ve tasnifinde de farklı görüşler söz konusudur. Zeynalov (1993, s. 253-260), *birleşik fiilleri* her iki unsuru da bağımsız birer fiil olan yapı olarak değerlendirmiş, bu birleşiklerin müşterek bir sözlüksel anlam ifade ettiklerini belirtmiştir: Hareketin *başlamasını, sürmesini, yönünü* bildirenler: *geçip git-, alıp gel-; süreklilik, anilik* bildirenler: *gideber-, yiber-; bitme, sona erme, sınır* bildirenler: *donup kal-, yeyip gurtar-; hareketin şiddetini ve ortaklığını* bildirenler: *sararıp sol-, aşır daş-*. Zeynalov, *fiil birleşmelerini*, iki unsurunun da fiil olması bakımından birleşik fiillere benzetmekle birlikte, tek bir fiillik anlam verememesi ve cümle esaslı birleşme özelliği taşıması bakımından birleşik fiillerden ayırmıştır. Schamiloğlu (1996, s. 152-168) da birleşik fiilleri yalnızca bir fiilin ardı sıra gelen ikinci bir fiilden oluşan yapılar olarak değerlendirmiş ve bu bunları ikiye ayırmıştır: tüm fiil yapısı, yardımcı fiil yapısı. Her ikisinde de birinci fiil *geçmiş zaman yahut şimdiki zaman zarf-fiilinden*, ikinci fiil ise çekimli fiilden oluşmaktadır. Bu çözümlenmeye göre ikinci fiil hâli gösterirse *tüm fiil yapısı* (Akçanı kilep aldı. “O geldi ve parayı aldı.”), ikinci fiil birinci sözlük birimine *nüans* veya *başka bir anlam değişikliği* getiriyorsa *yardımcı fiil yapısı* (Öyge kerep kitte. “O eve girdi.”) söz konusudur.

Hanser (2003, s. 168-171), Türkmencedeki birleşik fiilleri iki gruba ayırmıştır: *Bir isim unsurunun üzerine gelen yardımcı eylemden oluşan birleşik fiiller* (et-, bol-, gör-, ber-, tut-, sal-, çık-, gal-, at-, al-); *fiilin fiille birleşmesi*

(Başlangıç ifade edenler: *gaynamaga vaşladı, iymäge durdı* vb. *Olabilirlik ve olamazlık* gösterenler: *sürmök bolmoz “süremezsın”, geçip bolor mu “geçilebilir mi”* vb.). Hanser’in ikinci kategoride yer verdiği, Cumakunova’nın Kırgızcadaki *çabuk ve tam olma* anlamını verdiği dikkat çektiği (1999, s. 233-237), Schamiloğlu’nun (1996, s. 152-168) *-p ol-* biçimiyle *eylemin sonucunun öznenin kendisi için, kendi yararına kullanılmasını* ve *-A/ -y ol-* biçimiyle de *ihtimal* anlamlarını karşıladığını belirttiği bu birleşikler, Kısasü’l-Enbiyâ’da yeterlik anlamıyla tanıklanmıştır. Schinkewitz (1947, s. 10), zarf-fiilli bir unsurun ardı sıra gelen çekimli *er-* fiiliyle kurulan bu yapılar *yakın geçmiş zaman I* adını vermiştir. Bu tip yeterlik biçimi Özbekçede de görülmektedir. Coşkun’un *tasvir fiilleri* başlığı altında değerlendirdiği “bol-” fiili için verdiği örnekler şunlardır: 1. *Tamamlanmış, sonuçlanmış, yapılmış* bir iş veya oluş bildirir: *Kirgänimdä kekçi ävqatni yeb bolgän ekän.* “Girdiğimde akşamki yemeği yiyip bitirmişti.” 2. *Yeterlik* bildirir: *bäşläb bolmäydi* “başlanamaz”, *ötirib bolädimi* “Oturabilir mi?” 3. *Tamamlanmakta olanın şart* şeklinde tasarlanması: *süsäyib bolsä-dä* “ağırlaşsa da” (2000, s. 180-181). Yaman da Özbekçedeki *yardämçi fe’lläri* üçe ayırmıştır: 1. *Söz yäsäs vä bağlämä* “Kelime türetme ve bağlama, isim + fiil”: *käsäl bol-* “hasta ol-”, *tasdıq etmaq* vb. 2. *Qoşımçä mä’na ifadälavçi yardämçi fe’llär* “Ek anlam bildiren yardımcı fiiller”: *al-* “yeterlik”, *bil-* “yeterlik”, *qal-* “tesadüf, anilik”, *qoy-* “güçlendirme”, *çıq-* “bitirme”, *kel-* “güçlendirme”, *bol-* “bitme, tükenme”, *ver-* “tezlik”, *tur-* “sürerlik”, *başlä-* “başlama” vb. 3. *Toliqsız fe’l* “ek-fiil”: *edi, ekän, emiş* (2000, s. 152). Özbekçede *e-* ve *bol-* fiillerinin birbirleri yerine kullanımlarına dikkat çeken Koraş (2008, s. 149), Kıpçak grubunda *bol-* fiilinin *e-* yerine çok daha sık kullanıldığını belirtmiştir. *Türk dilinin çağdaş kollarında bol-* fiilinin yanı sıra *er-* fiilinin de tasvir fiili olarak kullanımları görülmektedir. Kirişçioğlu (1994, s. 100), *Saha Türkçesi* Gramerindeki tasvir fiilleri bölümünde *-an er-* yapısının *hareketin başladığını ve devam ettiğini* gösterir bir kullanım olduğunu belirtmiştir: *üleleer ererim* “O zaman çalışmaya başladım.”, *min ihittexpine it üren erer* “Ben işittiğimde köpek havlamayı

sürdürüyordu.”

Türkçenin tarihî evrelerinde yardımcı fiillerin ve onlarla oluşturulan birleşiklerin betimleme ve sınıflandırmalarında da araştırmacıların birbirine yakın veya oldukça farklı yorumları mevcuttur. Gabain (2000, s. 129), bir fiil sözlük biriminin *yardımcı fiile* gelişmesi için önce *modal yardımcı fiile* dönüştüğünü, sonra ya anlamı değişerek ya da *kendine has bir kuruluş ve anlam* ile tasvir fiili olarak kullanıldığını ve nihayetinde asıl anlamlarını kaybedip *yardımcı fiile* dönüştüğünü belirtmiştir. Şinasi Tekin (1992, s. 98), yardımcı fiilleri *esas ve tarifî (=tasvirî)* yardımcı fiiller olarak iki gruba ayırmıştır. Tekin, *er-*, *bol-* ve pek az olarak da *tur-* biçiminde sıraladığı esas yardımcı fiilleri üç gruba ayırmıştır: 1. İsim cümlelerinin yüklemine oluşturmak için isim ve benzerleri ile birleşenler: bilge kağan ermiş vb. 2. Bazı zarf-fiil ve isim-fiillerle birleşerek *gereklilik* bildiren ve bazı hâllerde de *tarifî* yardımcı fiil görevini görenler: örü bol- “kaldırabil-” vb. 3. Birleşik fiil çekimlerinde kullanılanlar. Gabain, *bağlı fiilleri* sınıflandırdıktan sonra bu fiillerin oluşturduğu birleşikleri *fiil birleşikleri* (verbalkompozition⁴) başlığı altında değerlendirip üç ana başlığa ayırmıştır: 1. Fiil sözlük birimi ve yardımcı fiilden oluşanlar: *kılğu är-* “yapabil-”, *kaltım ärdi, kılur män ärsär* “yapar isem”, *bar ärdi, kılavın ärti*. 2. Fiil sözlük birimi ve modal yardımcı fiilden oluşanlar: *kılu u-*, *kılğalı sakın-, tip ötün-*. 3. Fiil sözlük birimi ve tasvir fiilinden müteşekkil olanlar: *kılu tut-*, *kılğalı yat-* (Gabain, 2000, s. 109). Ercilasun, “Bir kelime grubudur.” dediği birleşik fiilleri iki kategoriye ayırmıştır: Bir tarafı isim bir tarafı fiil olan birleşik fiiller⁵ ve iki tarafı fiil olan birleşik fiiller. Ercilasun, bu yapılarda esas olanın *manaca bir bütünlük teşkil etmek ve cümle içinde tek kelime muamelesi görmek* olduğunu belirtmiş ve “Kelime gruplarına iştirak eden unsurlar, asıl manalarından az veya çok farklı, yeni ve tek bir mana ifade etmek üzere bir araya gelirler.” diyerek sözcük gruplarının oluşum maksadını ortaya koymuştur (1984, s. 48). “Bir isimle bir fiil birleştiğinde fiil, gerçek manasını muhafaza ediyorsa bu, birleşik fiil değildir.” diyen Hacıeminoğlu (1991, s. 255-256), Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçen birleşik fiilleri üç kategoride

4 Gabain (1953, s. 16-28), “birbirine bağlı iki fiil şeklinin sıkı surette birleşmesinden meydana gelen ve yalnız bir oluş anlatan” yapıları *fiil birleşmeleri* olarak adlandırmıştır. Üç gruba ayırdığı bu birleşiklerin birinci grubunda esas manayı taşıyan bir fiil ile bir yardımcı fiilden oluşan (-Xr, -yor, -mXş, -DX, -sA, -mAll, -A, -AcAk + i- [-di, -miş, -se, -ken]) yapıları değerlendiren Gabain, *i-* fiili yerine *ol-* veya *bulun-* fiillerinin kullanımlarında *hususî bir kılınış* bildirildiğine değinmiştir.

5 Sıfat-fiilli birinci unsur + bol- birleşigi bu gruba alınmıştır.

sınıflandırmıştır: 1. İsim + yardımcı fiil şeklinde olan birleşik fiiller: bol- (*isim + bol-*; *sıfat-fiilli unsur + bol-*), kıl-, er-, et-, tur-, tut- (ık tut- “hıçkırık tut-”). 2. *İsim + fiil* biçiminde olan birleşik fiiller: ak-, al-, bar-, bekit-, bir-, bul-, id-, it-, kal-, kel- vd. 3. *Fiil + Fiil* şeklinde olanlar: bar-, bil-, bir-, kel-, kör-, tur-, yaz-, bol- (2003, s. 176). Timurtaş (1994, s. 140-141), Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde yer alan birleşik fiilleri dört gruba ayırmıştır: 1. *Birleşik sıygalar*. 2. *Yardımcı fiillerle yapılan birleşik fiiller*: *it-, kıl-, eyle-, ol-*. 3. *Tasvirî fiiller*. 4. *İsim, sıfat ve zarflarla meydana getirilenler*.

Fiil tabanlı birleşikler içinde söz dizimsel olmalarının ötesinde gönderge değeri bakımından diğer bütün birleşiklerden farklı bir yere sahip olan ve alan yazınında genellikle birleşimin bir asıl fiil üzerine kurulduğu kabul gören öbekler; *anlamca kaynaşmış birleşik fiiller, deyimler, klişeleşmiş ifadeler, kalıp ifadeler, mecazi birleşik fiiller, deyimleşmiş birleşik fiiller, kalıplaşmış birleşik fiiller, fiilî deyimler* gibi terimlerle anılmışlardır (Emre, 1951; Yusipova, 1968; Gencan, 1979; Karahan, 1999; Ergin, 2000; Abik, 2004; Öztürk, 2018).

Aksan (2000, s. 35-37), *deyimi* “Belli bir kavramı, belli bir duygu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamıyla kullanılması ile oluşan söz.” biçiminde tanımlamıştır. Korkmaz da *deyimi* “Gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime veya kelime grubu.” olarak tanımlamıştır (2003a, s. 66). Hatiboğlu (1982, s. 194), birleşik sözcüklerle deyimleri “Birleşik sözcüklerde çokluk benzetme ve isnat yoluyla anlam kayması görülürken (gözbebeği, hanımeli), deyimlerde mantık dışına çıkma yoluyla anlam kayması gerçekleştirilir.” açıklamasıyla birbirinden ayırmıştır. Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*’nin altıncı baskısında söz konusu yapılar için *anlamca kaynaşmış birleşik fiiller* adını kullanmıştır (1999, s. 36). Karahan (2008, s. 73), kitabının on üçüncü baskısında *bir hareketi karşılayan birleşik fiiller* (İkincisi ise *bir*

hareketi tasvir eden birleşik fiillerdir.) kategorisinde *ana yardımcı fiillerle kurulan ve diğer fiillerle kurulan birleşik fiiller* sınıflarını oluşturmuştur. Bu bölümde diğer fiiller olarak işaret edilen, temelde asıl fiillerle kurulan birleşik yapılardır. Bu tip birleşiklerde isim unsuru, isim işletme ekleri de alabilmektedir: *ümidini kesti, yollara düştü*. Fiil tabanlı bir birleşimin hangi şartlarda deyim kabul edilebileceği hususunda Abik (2004, s. 214), *dest bir-birleşigi* “ortaya çıkmak, meydana gelmek” anlamlarıyla deyimken *bir-* fiilinin yardımcı fiil olarak kullanıldığı birçok yapının deyim olmadığını belirtmiş; deyimleşmede esas olanın bir asıl fiil, anlamları senteze uğramış olan ve yeni bir gönderim değeri kazanmış bir yapının söz konusu olması gerektiğini ifade etmiştir. Buna örnek olarak *nakb ur-* “çukur açmak” yapısının bir deyim olmadığını fakat *kanat ur-* “uçmak” birleşiminin bir deyim olduğunu ifade etmiştir. Yusipova (1968, s. 249-250); *meydan oku-, sefalet çek-* gibi yapıları *fiilî deyimler* olarak adlandırmış ve bunları üç gruba ayırmıştır: 1. *Deyimlerin birbiriyle kaynaşma ameliyesinin gramer ve sentaks bakımından senteze olması: baş göster-, meydan oku-* vb. 2. Lüzumlu deyimlerde birimler değişebilir: *kalbini kır- ~ gönlünü kır-* vb. 3. *Analitik* biçimde oluşturulan deyimler başlığında, isim sözlük birimi, ancak belirli fiilleri gerektiren yapılar söz konusudur: *karar ver-, sıkıntı çek-* vb.

Bir isim ile asıl fiilden müteşekkil birleşiklerde, yapının mantığının anlam bilimsel yolla izahının daha uygun olacağı düşünülmektedir: *kan tök-*⁶ örneğiyle *kanat-* ya da *kanını akıtmak* sözleri artık aynı anlamı taşımamaktadır. Deyimleşmiş olan yapının unsurları şekil itibarıyla her ne kadar söz dizimsel bir birleşim oluşturmuş olsalar da yapının ortaya koyduğu anlam artık “kanın insan vücudundan olağan bir olay gibi akması” veya “bir yerde bulunan sıvının durduğu yerden daha aşağıdaki bir noktaya aniden veya ağır ağır akması” değildir. Yapıyı oluşturan unsurlar birleşerek yeni bir anlam dairesine yönelmişlerdir. Birleşimin getirdiği anlam *öldür-* fiili veya bu fiilin gösterdiği hareketin mübalağalı eylemesidir.

6 Kıyasî'l- Enbiyâ'da *kan tök-* birleşiminin yanı sıra *kan kıl-* birleşigi de kullanılmıştır.

KISASÜ'L-ENBİYÂ'DA FİİL TABANLI BİRLEŞİKLER

Bu çalışmada Kısasü'l-Enbiyâ'daki fiil tabanlı birleşikler iki esas üzerine sınıflandırılmıştır: İlkinde bir isim unsurunun fiilin anlam veya kılınışıyla fiilleştirilmesi ya da fiil sözlük birimiyle yeni bir anlam alanına dönüştürülmesi, ikincisinde ise bir fiil sözlük biriminin gerçekleşmesinin yardımcı fiilin kılınış niteliğine göre tasvir edilmesi söz konusudur. Alan yazınında bu tip birleşikler (Deny, 1941; Gencan, 1979; Hatiboğlu, 1982; Bilgegil, 1984; Topaloğlu, 1989; Zeynalov, 1993; Schamiloğlu, 1996; Hengirmen, 1999; Karahan, 1999; Banguoğlu, 2000; Ergin, 2000; Korkmaz, 2003; Göksel ve Kerslake, 2005; Özmen, 2013), yukarıdaki açıklamalarda da değinildiği üzere, genellikle isimlerin fiilleştirilip fiil sözlük birimlerin tasvir edildiği basamaklarda yapısal çözümlenmelerle izah edilmiş, isim ve fiil sözlük birimlerin kalıplaşmış deyimleştiği aşamalarda da anlam çözümlenmeleriyle açıklanmıştır. Vardar'ın (Vardar, 2002, s. 44) isim soylu birleşikleri örnek vererek anlattığı *bileşik sözcük* madde başına uygun olarak “iki veya daha çok sözlük biriminin kaynaşmış kalıplaşmasıyla oluşan ve anlamlı bir tek birim işlevi gören öge”ler bu makalenin fiil tabanlı birleşikleri sınıflandırma usulünün de esasını oluşturmaktadır. Bu çalışmada, Korkmaz'ın (2003, s. 91) ortaya koyduğu üç fiil türünden (esas fiiller, yardımcı fiiller ve ek fiil) biri olan yardımcı fiillerin birleşik yapı ve anlam olmak üzere iki açıdan katılış değerlerine göre bir sınıflandırma tasarlanmıştır. Bu tasnifte birleşik fiillerin meramı *nasıl* anlattıklarına yani yapıya dayalı bir sınıflandırma oluşturmaya çalışılmış, yapıların *neyi* anlattıkları yani anlam değerleri yeri geldikçe alt başlıklarda gösterilmiştir. Buna göre şu iki ana başlık oluşturulmuştur: Bir isim unsuru ile fiilden oluşan fiil tabanlı birleşikler, bir fiil unsuru ile yardımcı fiilden oluşan fiil tabanlı birleşikler.

İsim unsurunun fiilleştirilmesinin hedeflendiği birinci maddede, *yardımcı fiil* alan birimler ile *asil fiil* alanlar iki ayrı sınıfta incelenmiştir. İkinci basamakta, yardımcı fiillerin birleşik kazandırdıkları anlam özelliklerine dayalı alt başlıklar tasarlanmıştır. Bir isim ile yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller, yardımcı fiillerin anlamları ya da kılınış özellikleriyle kullanılmalarına göre iki gruba ayrılmıştır. Örneğin, *bol-* fiili *hasta bol-* gibi bir

yapıda sağlığın bozulması kavramını fiilleştirip kendi anlamını ve başlangıç gösteren kılınışını ortaya koyarken *ma'nisi ol bolur* birleşiklerinde sürerlik ekinin de etkisiyle *er-* fiilinin anlamına yaklaşmış hatta kılınış niteliği bakımından kullanıcı esaslı bakışın tezahürüyle *er-* fiili gibi kullanılmıştır. Erdal'ın (2004) *bol-* fiilinin sürerlik eki ile kullanımında *er-* ile karışır olduğuna dair tespiti *Kısasü'l-Enbiyâ'* da sıkça tanıklanmıştır. Benzer biçimde *karşu tur-* birleşiklerinde anlamı öne çıkarılan yardımcı fiil, *ma'lûm turur, yok turur* yapısında anlamının ötesinde, Clauson'un (1972) da belirttiği gibi *er-* fiiline yaklaşır kılınış özelliğiyle kullanılmıştır. *Muvâfık ermesin, bar igeç, tirig erkinçe* gibi birleşiklerde, özellikle Türkiye Türkçesine aktarımlarında fark edilebilen, kılınışının ötesine geçen ve anlamını da gösteren kullanımıyla *er-* fiili, *tengringiz ermes mü, yigit ermiş, sâkî erür* gibi yapılarda yalnızca isim unsurunu bir başlangıç veya son işaret etmeksizin var olma anlamıyla yani kılınışındaki özelliğiyle fiilleştirmiştir. Bu bakımdan söz konusu yapılar, fiil tabanlı birleşikler olarak sınıflandırılmıştır. Türk dilinin farklı evre ve sahalarında dil bilgiselleşme sürecini hem yapı hem de anlam bakımından göstermesi adına bu üç yardımcı fiilin kılınış nitelikleri, eklerde bakış, sözcelerde kiplik ve zamansallık gösterir biçimdedir. Nutku (2008), *insani zamanın bire indirgenmiş üç boyutu* olarak anlattığı *bilincin üç şimdisi* için “Bilinç geçmişini hatırlar ve onu şimdide canlıymış gibi getirir. Aynı zamanda gelecek için olabilirlikler kurgular ve bunu şimdinin terimleriyle yapar. Böylece bilinç, gerçek zamanın ileriye akışının tersine hem geçmişini hem geleceği şimdideki var oluşuna bağlar.” demektedir. Dil bilimsel zamanı ve bakış kategorisini algılar üzerinden açıklama ve aktaranın algısı üzerinden idrak etmeye yönelik ilgi çekici bir vesile olan bu yorumda “Bilincin doğal akışı içinde kavrayabilecekleri, ancak ve ancak algı içeriği olan süreçlerdir. En önce ve en sonra kavramları ile bunların karşıtındaki öncesiz-sonrasız kavramları algı içeriğinden yoksundur.” denmektedir. Bu değerlendirmeler, Türk dilinin üç yardımcı fiilinin hem kılınış özelliklerinin hem de eş dizimli veya ekleşmiş biçimlerinin kılınış ve/veya zamansallıklarının izahında, *er-* fiilinin anlam ve kılınışı ile *bol-* ve *tur-* fiillerinin ona yaklaştığı durumların Türkçeye aktarımında yaşanan zorluğu açıklaması bakımından önem arz etmektedir.

Bir asıl fiilin yer aldığı birleşiklerde ise unsurlardan en az birinin veya hepsinin kavramsal anlamlarından uzaklaşıp birleşiklerin yeni bir göndergeye yönelik kullanımları söz konusudur. Ayrıca, yardımcı fiiller kıyası unsurlar iken, asıl fiiller birlikte kullanıldıkları isim unsuruna tâbi ve ancak o isim ile birlikteyken benzer anlamı verebilen özelleşmiş birimler olarak birleştiği bina ederler. Öte yandan *bêr-* fiili gibi isim istemi oldukça geniş ve sıklığı yüksek birimlerin anlamsal aşınmaları da Kısasü'l-Enbiyâ'da dikkat çeken bir durum olarak tasnifte yer almıştır.

İki tarafı da fiil olan birleşikler, birinci kategorinin tasnifinde olduğu gibi, yardımcı fiili esas alarak ve onun birleşige sağladığı, kılınışından kaynaklanan anlamı göz önünde bulundurarak sınıflandırılmıştır: Başlama, kesinlik, sürerlik, tezlik, yeterlik, zaman ve uzamda var olma bildirenler.

1. Bir İsim Unsuru ile Fiilden Oluşan Birleşikler

Bu kategorideki birleşikler, bir isim ile bir yardımcı fiilin veya asıl fiilin birleşiminden müteşekkildir. İlkinde isim sözlük birimini fiilleştirmek, ikincisinde birleşenlerin ikincisinin veya her ikisinin kavramsal anlam dışına çıkarak, yan anlam kazanarak yeni bir anlam birliği oluşturması söz konusudur.

1. 1. Bir İsim Unsuru ile Yardımcı Fiilden Oluşan Birleşikler

Bu bölümdeki birleşikler, yardımcı fiilinin birleşime anlam veya kılınış özellikleriyle katılmalarına göre sınıflandırılmıştır.

1. 1. 1. Yardımcı Fiili Birleşime Anlamıyla Katılanlar

Bu kategoride *bol-*, *êr-*, *êt-*, *eyle-*, *kıl-* ve *tur-* fiillerinin kullanımları tespit edilmiştir. Bunlardan yalnızca *eyle-* fiilinin olumsuz çekimine metinde rastlanmamıştır.

1. 1. 1. 1. Yardımcı Fiili *bol-* Olan Birleşikler

Bu kategorideki birleşiklerde isim unsuru, genellikle hareketin başlama noktasına gönderimle fiilleştirilmiştir: KE/ 91r-5 *hor erdi* *‘aziz boldı* vb. Bu kategorideki olumlu ve geçişsiz yapı örnekleri şunlardır: 2v- 9 *rabdin* *‘atâ bolup*, 2v- 12 *bolup muṭîc*, 2v- 18 *işâret* (19) *boldı*, 2v- 21 *tamâm bolğunça*, 3v- 7 *kullarımğa ta‘lim bolsun*, 9r- 1 *ol mescüd bolsun*, 9r- 1 *sizler sâcid bolung*, 34v- 15 *helâk bolğusı*,

35v- 11 *‘aşık boldı*, 93r- 8 *tamâm bolmakğa*, 115r- 8 *müsülmân bolayın*, 138r- 18 *müsellem boldı*, 160v- 6 *hoş-nüd bolğaylar*, 195v- 21 *barçası düşmen bolğusı*, 202v- 6 *tamâm bolğunça*, 204v- 21 *müsülmân bolaling* vd. 2v- 18 *oğuğluğa kereklig*, *oğumakğa yarağlıg bolğay*, 7r- 19 *yarlıg boldı*, 9v- 3 *Mevliğa yavuk boldı*, 19v- 2 *sevâb artuk bolsun*, 26r- 5 *yem bolğay*, 42v- 17 *İbrâhimğa kul bolğay-miz*, 53v- 10 *neçeme küçlüg bolsun*, 77r- 1 *anğa kul bolğusı*, 186r- 9 *munğluğ bolsam*, 227v- 15 *esruk bolğay* vd.

Bu tip birleşiklerin olumsuz çekimi *bol-* fiiline ulanan olumsuzluk ekiyle -geniş zaman olumsuzu, {-mA-} eki veya olumsuz sıfat-fiil eki- yapılmış ve metinde alıntı sözcüklerle 71, Türkçe sözcüklerle yedi kullanımı tespit edilmiştir: 15r- 20 *kabül bolmadı*, 21r- 5 *ta‘abbür ü dehşet bolmağay*, 29r- 9 *zâyi‘e bolmadı*, 84v- 6 *zarüret bolmağunça*, 122r- 11 *revâ bolmas*, 139r- 21 *kifâyet bolmay mu*, 160v- 14 *helâk bolmanğ*, 187v- 19 *rüşen bolmasdın burun*; 39r- 15 *kul bolmağıl*, 59r- 12 *yarlıg bolmasa*, 80v- 2 *munğluğ bolmağıl* vd.

1. 1. 1. 2. Yardımcı Fiili *êr-* Olan Birleşikler

Kısasü'l-Enbiyâ'da *êr-* fiilinin bu kategorideki kullanımı, Türkçe sözcüklerle 24, alıntı sözcüklerle ise altı kezle sınırlıdır. Bu tanıkların Türkiye Türkçesine aktarımında *ol-* fiilinin kullanımı dikkat çekmektedir. Metinde iki kez *i-* fiilinin kullanıldığı görülen bu yapılarda başlangıç noktasına gönderim olmaksızın var olma, zaman ve uzamda var olma anlamı görülmektedir: 110v- 2 *tirig êrkençe tükelge kâhir êrdi* *gunneti*, 137r- 2 *‘Azrâ‘il êrkenin bilmedi*, 145r- 14 *eger bilmese kâfire êrdükin*, 182v- 8 *Muhammed Resûlü’llâh êrdükin kamuğ bil[ür]* (9) *êrdiler*, 247r- 3 *anda kêdîn ‘Abdu’llâh Veheb* (4) *El-Kebli kirdi*, *cühüd erip müsülmân bolmuş êrdi*; 33v- 19 *Şâlih* (20) *ne êrdüğün bilmedi*, 56r- 4 *Sâre tirig êrginçe anıng hağkın sakladı*, 118r- 13 *ol êlde bar êrginçe kirmes-miz kaçan çıksalar kirgey-miz*, KE/ 164v- 9 *halâ[yık]* (10) *bilmesün kayda ikenin <têp>*, 218v- 15 *Ebû Tâlib tirig êrginçe kâfirleri def‘e kıılır êrdi* vd.

Kısasü'l-Enbiyâ'da üç kez alıntı, dört kez de Türkçe sözcüklerle birlikte kullanımı tespit edilen *êr-* fiilinin bu kategorideki olumsuz çekim tanıkları şunlardır: 2v- 19 *egerçi özümüzni ol işke lâyıq ol ‘amelge muvâfık êrmesin*

[bilmiş] erken, 146r- 3 niçe hem andın evvel zillet  ermese yalawaç ol  adr-(4)-nı  zlerindin uluğ zillet k rdiler, 179r- 7 men barıp Daqy n s  rmesingizni (8) aytu b reyin; 82r- 10 er  rmeslik  aybı  amuğ  ayblardın uluğraq turur, 123r- 11 Mevl  did r n su alga tuş  rmez  c n b rmedi, 205v- 10 Őeyt n aydı bu k ngeş  rmes, 230r- 13 men sizni bu d nimiz (14) i inde ok  r rl r m   rmes m  t p sınavur  rdim.

1. 1. 1. 3. Yardımcı Fiili  t- Olan Birleşikler

Genel manada Oğuzca bir  ge olarak g r lebilecek  t-eyleminin metinde yalnızca alıntı s zc klerle ve d rt kez kullanımı saptanmıştır: 187r- 3 ta bir  tdi, 187r- 7 H dice fehm  tti, 204v- 20 meyl  tdi, 204v- 20 meyl  tip. Kısas 'l-Enbiy 'da iki tanıkta olumsuz  ekim saptanmıştır: 163v- 20  m d  tmegil, 216r- 16 zulm  tmes-biz.

1. 1. 1. 4. Yardımcı Fiili eyle- Olan Birleşikler

Oğuzca s z varlığı i inde addedilebilecek bir diğer yardımcı fiil olan *eyle-*, metinde yalnızca bir kez tanıklanmıştır: 235r- 17 g m n eylemiş teg. Metinde bu fiilin olumsuz  ekimi tespit edilmemiştir.

1. 1. 1. 5. Yardımcı Fiili kıl- Olan Birleşikler

Metinde *kıl-* yardımcı fiiliyle oluşturulan birleşiklerin genelinin ge işli, bazılarının ise isim unsurunun mastar değeri, anlamı vesilesiyle ge işsiz olduğu g r lmektedir. Alıntı isimlerle 1556, T rk e isimlerle 130 kullanımı tespit edilen bu yardımcı fiilin oluşturduğu birleşiklerin ge işsiz kullanımlarının T rk eye “et- ve ol-” fiilleriyle aktarıldığı s ylenebilir: 1v- 9 biz munluğlarnı Muħammed Muştafa'ga  mmet kılıp, 2r- 8 d n şer at r yetini  ali kılğan, 7v- 17  dem bir s at şabr kılsa, 8v- 21  alimga h dmet kılmağ, 9r- 1  demge secde kılınğ, 10v- 21  ab l kılğay-miz, 12v- 7  vning tegresinğ (7) t v f kıldı, 14v- 4 riv yet kılar, 20v- 1  dr s c nın  abz (2) kıldı, 50v- 4  urb n kılgu, 52v- 2 anğa ziy ret kılar, 67r- 8 ta amnı (9) hall kılıp, 117r- 8 Mışda p dş hlik kıldılar, 139v- 7 ferıştelerni saŋa musaħħar kılar; 1v- 10 artuğ kıldı, 5r- 2 yazuğ ma siyet (3)  k ş kıldılar, 7v- 14 on  l ş kıldı, 22v- 19 iş kıldınğ, 35v- 20  n kılğanı, 39v- 1 kulluğ kıldı, 46r- 7 tenğri yalawaçıge k ç kıldınğ, 107v- 19 tokuş kılıp, 110r- 6 tapuğ kılu, 164r- 7 satığ kılayın, 222r- 5 bulun kıldılar, 226v- 19 al kıldı vd.

Kısas 'l-Enbiy 'da *kıl-* fiilinin  zerine ek getirilerek oluşturulan olumsuz anlamlı birleşiklerin alıntı s zc klerle 135, T rk e s zc klerle 27 kez kurulduğu saptanmıştır: 4v- 4 secde kılmağan, 7v- 20 nik h kılmağunça, 9r- 8 secde kılmağı, 10v- 7 ş kr kılmağay, 21r- 13  ayb kılmaŋ, 24v- 7 hel k kılmasun, 28r- 20 i tim d kılmas-men, 84v- 20 r sv  kılmağıl, 119v- 14  ab l kılmağalınğ, 135v- 12 tefahħus kılmağuğı, 156v- 12  uk bet kılmağay-miz; 63v- 4 asığ kılmas, 76v- 8 kul kılmağınça, 80v- 2 yazuğ kılmağıl, 97v- 7 oğrılık (8) kılmasanğ, 157r- 13 kulluğ kılmağan, 195v- 20  oldaşlık kılmaŋ, 216r- 16 k ç kılmas-biz vd.

1. 1. 1. 6. Yardımcı Fiili tur- Olan Birleşikler

Bu kategorideki birleşiklerde “durma, yaşama” anlamlarında kullanılan *tur-* fiili, T rk e ve alıntı s zc klerle ikişer kez kullanılmıştır. Birleşiklerin s z dizimi g r n mlerinde isim unsurunun yardımcı fiilin zarfı olarak kullanıldığı s ylenebilir: 64r- 10 Yeh d  aydı: sançışka keld k. Vez ri  atqura k ldi, Yeh d   arındaş-(11)-larınğa aydı: utru turuŋ, 111v- 20 hiç kim utru tura bilmes, 42r- 8 sel met turğıl, 42r- 14 sel met turğıl.

 ncelenen metinde bu kategorinin olumsuz  ekimine yalnızca iki tanıkta rastlanmıştır: 98v- 14 alarğa kimerse utru turmas, 173r- 5 hiç kimerse anğa utru turmadı.  te yandan, *tur-* fiilinin birleşiğe kılınışıyla katıldığı yapıların olumsuz  ekimi ise bulunmamaktadır.

1. 1. 2. Yardımcı Fiili Birleşime Kılınış  zelliğiyle Katılanlar

Bu kategorideki birleşiklerin yardımcı fiillerinin kılınış  zellikleriyle isim unsurunu fiilleştirdikleri g r lmektedir. Bu fiiller arasındaki ge iş, y ksek sıklıklı kullanımla belirginleşmektedir. Bilhassa *bol-* fiilinin *er-* fiilinin kılınış niteliğine b r nmesi,  deta enklitiklerdeki sıklık esaslı seslik aşınmanın anlam boyutunda da g r lmesinin  nemli bir tanığıdır. Yardımcı fiilinin kılınışı esasında kurulan birleşiklerin olumsuz  ekiminde, *bol-* ve *er-* fiillerinin aksine *tur-* fiili tanıklanmamıştır.

1. 1. 2. 1. Yardımcı Fiili bol- Olan Birleşikler

Kendisine ulanan s rerlik ekinin sınıf  zelliğini yansıtır biçimde bu fiilin {-Ur} ve {-mAs} ekli  ekimlerinin başlangıç belirtmeksizin var olma kimliğini yansıtığı ve bu Şekilde *er-* fiiline benzer bir kullanıma sahip olduğu

söylenbilir: KE/ 6v- 16 ma'nîsi ol bolur vb. Lakin bu genellemenin aksine metinde *bol-* fiilinin kendi kılınışını taşıdığı tanıklar da bağlam esasıyla görülmektedir: KE/ 38r- 2 sening (3) mülküng aning elginde harâb bolur; KE/ 7v- 20 nikâh kıлмаğunça revâ bolmas vb.

Kıyasü'l-Enbiyâ'da *bol-* fiilinin alıntı sözcüklerle on beş kullanımı tanıklanmıştır: 18r- 20 kamuğı sünni bolurlar, 64v- 21 elçini öltürmek meliklerge °âr bolur, 122r- 21 ağın künler körmek [122v]-(1) revâ bolur vd. Bu yardımcı fiilin Türkçe bir ad (14), isimsi (17) veya zamirle (35) kullanıldığı tanıklardan bazıları şunlardır: 11r- 21 tişi köngli yumşak bolur, 18v- 4 İdi kazâsı sewüg bolur, 49v- 2 ol vilâyetde tewe telim bolur; 9r- 19 ma'nîsi nevmîd têmek (20) bolur, 29v- 5 °Arab tilinçe öte keçgüçi têmek bolur, 58v- 6 °Abdu'llâh ne têmek bolur, 195r- 2 ma'nîsi yawlaq köngüllü köni sözli têmek bolur; 6v- 16 / 8r- 16 / 42r- 11 / 45r- 16 / 49r- 15 / 72r- 8 / 108v- 8 / 248v- 19 ma'nîsi ol bolur vd. Schinkewitz, *-mAk'lı belirtisiz vakıa mastarının zamana herhangi bir gönderim olmaksızın kullanılmakta olduğunu ve têmek bolur/ bolgay biçimlerinin “delalet etmek, tesmiye olunmak” anlamında kullanıldığını belirtmiştir* (1947, s. 8-9).

İncelenen metinde yalnızca iki cümlede *bol-* fiilinin olumsuz çekimi yapılmıştır: 18r- 7 bözçilik berekâti bolmas, 82r- 6 ol hâlde rağbet kılmasa er bolmas.

1. 1. 2. 2. Yardımcı Fiili *ér-* Olan Birleşikler

Bu sınıftaki birleşiklerde *ér-* fiili, *başlangıç ve son işaret edilmeksizin sürerliği* belirten bir kılınışa sahiptir ve birleşiklere de bu niteliğini aktarır: KE/ 4r- 14 andın burun nikâh yok erdi, KE/ 223v- 5 Hâlid bin Velid ol kün kâfir erdi vb. İncelenen metinde *ér-* > *i-* değişimi de görülmektedir: 205r- 13 uluğ (14) cādū imiş-sen. Kıyasü'l-Enbiyâ'da *ér-* fiilinin alıntı sözcüklerle 137, Türkçe sözcüklerle 407 kullanımı tespit edilmiştir: 3r- 6 bir yaşurun genc erdim, 7r- 6 kim bed-baht erse, 24r- 21 Sām ve Hām ve Yāfeş müsülmān êrdiler, 33r- 12 Kābîl Hābîlni öltürmegiñge men sebep êrdim, 34v- 22 yawlaq cādū êrmiş-sen, 36r- 18 ol kâfir êrken, 91r- 5 ħor êrdi °azîz boldı, 104v- 10 tegme miñnet soñğı ni°met êrmiş, 159r- 11 sen ol celil tağda turğan İlyās êrür-sen, 212v- 3 olar °aşı erse sen muñi°-sen; 3r- 16 bu yerler kökler bir kat êrdi, 2v- 7 ħikmet bu erdi, 5v- 20 gāyet katıg köngül-(21)-lüg êrmiş-sen, 21r-

16 sizlerde kayunguz °ālimrağ zāhidrağ erse anı keltürüñg, 24v- 21 mel°ün men êrür-men, 42v- 2 sen yalğuz êrdüñg, 51r- 15 er êrsenğ uzun tün tilegil, 234v- 1 Resül °aleyhi's-selām ħatunı êrür mü-sen vd.

Kıyasü'l-Enbiyâ'da *ér->i-* gelişiminin olumsuz çekimlerde de kullanımı görülmektedir. Bu yardımcı fiille kurulan birleşiklerin olumsuz çekimlerinde bütün kişi kategorilerinin yaygın kullanımları görülmektedir. Metinde alıntı sözcüklerle 45, Türkçe sözcüklerle 36 tanık tespit edilmiştir: 49r- 18 ħacet êrmes-sen, 76r- 11 men ma°būd êrmes-men, 94r- 13 cāsūs êrmez-miz, oğrı hem êrmez-miz, 150v- 2 men aña muñtâc êrmes-men, 154v- 8 lâyıq imes; 20v- 4 ol iş meniñ elginde êrmez, 99v- 9 bu söz kâfirler sözi êrmes, 203r- 9 telwe êrmes-men vd.

1. 1. 2. 3. Yardımcı Fiili *tur-* Olan Birleşikler

İncelenen metinde *tur-* fiilinin sürerlik görünümüyle kullanımlarının yanı sıra söz başı ünsüzünün ötümlüleşmesiyle *durur* biçiminin de kullanıldığı görülmüştür. Her iki biçiminin de olumsuz çekimi metinde tespit edilmemiştir. Bu yardımcı fiilin yalnızca üçüncü kişi çekimleri değil birinci ve ikinci kişi teklik ve çokluk çekimleri de saptanmıştır: 27r- 5 aning uruğı tururlar, 33r- 11 sen ne kuş turur-sen, 60v- 16 biz tenğri °azze ve celle ferişterleri turur-miz, 95v- 1 men künenç turur-men, 228v- 19 şüm turur-sen vd. Kıyasü'l-Enbiyâ'da *turur* enklitiğiyle oluşturulan ve geçmiş zamana gönderimli kullanılmak istenen “169v- 13 yırağdın kelgen bu turur êrdi” tanığında, *êrdi* biçiminden önceki yapının kalıplaşma biçimi dikkat çekicidir. Metinde *turur* biçiminin alıntı sözcüklerle 128, Türkçe sözcüklerle 365 tanığı tespit edilmiştir: 3v- 12 uluğlarıning atı İsmā'il turur, 8v- 20 Âdem °ālim turur, 25r- 4 möşük kögerçgün birle düşmān tururlar, 159r- 3 bu ne gavgā turur, 196v- 12 İdi (13) kerim turur; 3v- 17 beşinci kök altundın turur, 5r- 13 cevâb ol turur, 5r- 15 dost kim turur, 5r- 19 sewügrek turur, 8v- 12 atı ne turur, 12v- 19 kayda turur, 18v- 3 ne yığaç turur, 43r- 19 yawlaq küçlüg turur, 93v- 13 kimning (14) oğlanları turur-siz, 93v- 14 Ya°küb yalawaç oğlanları turur-miz, 236r- 15 sizge sewüñgü kün turur vd.

1. 2. Bir İsim Unsuru ile Asıl Fiilden Oluşan Birleşikler

Bu kategorideki birleşiklerde fiil sözlük birimi, kıyasi yani

farklı isimlerle ortak dizimli ve eş vazifeli kullanım özelliği göstermeyen, belirli bir isimle eş dizimli olup kendisinde veya hem kendisinde hem de isim sözlük biriminde yan anlamlar yüklenen ve yükleniren birimlerdir. Kıyasü'l-Enbiyâ'da bu tanımlamaya uygun gelecek biçimde, örneğin *keltür*- fiilinin *secde* ismiyle kurulmuş bir birleşik tanığın dışında 39 tanıkta *imân* sözcüğüyle, *iç*- fiilnin sekiz tanıkta *ant* sözcüğüyle eş dizimli olduğu görülmektedir. Öte yandan *bër*- fiiliyle kurulmuş birleşikler ise bu tanım ve diğer fiillerle benzer özellik arz etmemektedir. On beş farklı ismin toplamda 29 kez *bër*- fiiliyle birleşik oluşturduğu görülmüştür. Bu tip birleşiklerde isim unsuru, yapının söz dizimi kurgusu dâhilinde ve fiil sözlük biriminin istemini dikkate alarak durum eki alabilmektedir: *yerge çal*-, *namâzğa turuk*- vb.

Bu kategorideki çekimlerde tespit edilen tek heceli fiil sözlük birimleri *al*- (15), *at*- (3), *ay*- (1), *bër*- (29), *bul*- (1), *çal*- (4), *iç*- (8), *kêl*- (2), *kes*- (5), *kit*- (2), *kol*- (2), *kör*- (10), *sun*- (3), *tök*- (6), *tur*- (2), *tut*- (6), *tüş*- (1) ve *ur*- (2) fiilleridir: 2r- 10 yalbarıp Hâkdin şefâ'at satkun alğan, 3r- 20 asığ alsunlar, 138v- 20 pend alsun; 115v- 4 tang attı; 79r- 21 selâm aygıl; 5v- 15 yer Cebra'ılge ant bërdi, 14v- 11 cezâ børsün, 22v- 4 pend (5) berge, 23r- 19 şifâ (20) bërür, 30v- 11 zahmet bërmedi, 33r- 2 Kâşür ün bërdi, 34v- 1 ümîd bërdi, 36v- 9 destür bergil, 190r- 13 teşrifler bërür; 47v- 15 buldı illetke şifâ; 2r- 9 küfr ü zulmet tûglarını yerge çalğan, 51r- 7 bıçaknı (8) taşğa çaldı; 24r- 17 almadım tıp ant içti; 96r- 5 özige keldi, 137v- 10 barçası tilge këlür; 17v- 10 Kâbîl Âdemdin ümîd kesti, 98r- 8 Yüsufdin umanç kestiler; 96r- 4 özindin kitti; 235r- 2 özr kolğay, 249v- 15 İştigendin du'â koldum; 3r- 2 fâyide körseler, 15r- 9 revâ körmedüm; 203r- 17 boyun sunmadılar; 5r- 7 kan tökgüçiler; 87r- 20 namâzğa turdı; 14r- 4 rûze tutğıl, 31v- 15 ümîd tutar, 90v- 7 meni düşmen tutğay, 114r- 7 könglünge hoş tutğıl; 7v- 12 sewüglüki Âdem könglinge tüşdi; 96r- 4 âh urup, 232r- 7 bizge busuğ urup vd.

Bu kategorideki çekimlerde tanıklanan iki heceli fiil sözlük birimleri *bağla*- (3), *keçür*- (1), *keltür*- (40), *oķı*-/*oķu*- (4), *öte*- (6), *turuk*- (3) ve *tegür*- (1) fiilleridir: 4v- 18 dünyâge köngül bağladı; 4v- 9 tuğmış kündin berü üç ming yıl ömr keçürdi; 9r- 12 secde keltürdiler, 75r- 2 imân keltürdi; 143v- 15 namâz oķudı; 2r- 14 şefâ'at öteyürde, 209v- 16

namâz ötedim, 234r- 7 namâz oķıldılar, ya'nî ötediler; 42r- 17 namâzğa turukdı / 206r- 1 ve 234r- 6 turuktı; 30v- 10 zahmet tegürmedi vd.

Üç heceli fiil sözlük birimiyle kurulmuş tek birleşik tespit edilmiştir: 101r- 4 İdi 'azze ve celle sanğa selâm yarlıkâr.

2. Bir Fiil Unsuru ile Yardımcı Fiilden Oluşan Birleşikler

Bu kategorideki birleşiklerde, bir fiil sözlük biriminin anlamının yardımcı unsurun kılınışı aracılığıyla nasıl gerçekleştiğini gösterme amaçlanmaktadır. Fiil sözlük birimi ya zarf-fiil ya da sıfat-fiil menşeli bir ek vasıtasıyla yardımcı fiile ilişkilendirilir. Oluşturulan yapıda fiil sözlük biriminin anlamı, yardımcı fiilin tasviriyle başlama, kesinlik, sürerlik, tezlik, yeterlik ile zaman ve uzamda var olma bildirir.

2. 1. Başlama Bildirenler

Kıyasü'l-Enbiyâ'da *başla*- ve *bol*- fiillerinin bu kategoride birleşikler oluşturduğu, yalnızca *bol*- fiiliyle kurulanların olumsuz gövdeye sahip olduğu görülmektedir. Birincisinde fiil anlamının kılınışa nazaran belirgin olması, başlama noktasına yönelik olumsuzlamaya engel bir olgu olarak düşünülebilir. Metinde doksan bir birleşikte kullanımı saptanan *başla*- fiilinden önceki fiil sözlük birimi ya bir ünlü zarf-fiil eki ya da {-y} zarf-fiil ekini alarak yardımcı fiile bağlanır: 6v- 21 kün kün yaruğlukı arta başladı, 17r- 13 otğa tapunu başladılar, 22r- 2 istigfâr kılı başladı, 44r- 1 yarağ kılı başladı, 57r- 10 halâyık andağuk keli başladılar, 95v- 20 yığlay başladı, 101r- 3 Ya'ķüb sewünmişdin yığlayu başladı, 115r- 9 suwları aķa başladı, 183v- 4 derhâl başın secdeye koyup secde içinde sözleyü başladı, 185r- 3 ķuruğ emükdin Mevlî ķudreti birle aķar su teg süt aķa başladı vd.

Fiil sözlük biriminin anlamını başlama noktasına işaret ederek kullanmayı sağlayan birleşikler oluşturan *bol*- fiili, "var olma, vücuda gelme, mevcut bulunma" gibi anlamlarıyla değil kılınış özelliğiyle tercih edilmekte, kendisine ulanan eklerle farklı anlam ilgileri kurabilmektedir. Örneğin, tahkiye üzerine kurulu bir metin olan Kıyasü'l-Enbiyâ'da ister rivayet edilen isterse deliliyle varlığından emin olunan durumlarda, gönderimi geçmişteki başlama anına yönelik sürer hâller *bol*- fiiliyle

anlatılmıştır: 2v- 6 boldı Resūlnüñ ümmeti t̄a[°]at kıılır tün kündüzün, 12v- 5 bu yanğlıg bağrın yöriyür boldı, 95r- 3 zarar tegürür boldılar vd. Metinde yirmi yedisi olumlu, kırkı olumsuz çekimdeki bu tip birleşiklerde kişi unsuru yardımcı fiile ulanan zaman ekinin üzerine gelmektedir: 61v- 21 Ya[°]kübilarğa ol sünnet birle yemes boldılar, 79r- 18 Ya[°]küb yığlayu közleri körmes boldı, 103r- 9 tutup bāzārga iltür boldılar erse, 115v- 18 kamuğları biri birin körer boldılar vd. Başlama ifade eden ve geçmiş zaman gönderimli olan bu kategorideki birleşiklerde iki tanıkta, anlatılmalan bir durum için yardımcı fiilin {-mİş} ekli olduğu görülmüştür: 79v- 1 yığlayu közüñg körmes bolmuş, 105r- 21 közleri körmes bolmuş. Kısasü'l-Enbiyâ'da *bol-* fiiline sürerlik biçim birimi ulanmasıyla oluşun birleşiklerde, bağlamdan tespit edildiği üzere bir başlangıç noktası esasında niyet, tasarı, çıkarım söz konusudur: 204r- 16 anı alduğ erse (17) dünyā 'izzetin almış bolur-miz, 186r- 4 köp oğlanlıg kişi-(5)-niñ yarağı yetmes bolur vd. Metinde *bol-* fiilinin gelecek zaman eki aldığı birleşiklerde konuşma anına göre sonraki bir başlangıç noktasından itibaren geçerli bir durumu anlatma, bu duruma yönelik çıkarımda bulunma söz konusudur: 36r- 3 sözni köni bolsa bizdin burun ölmüş bolğay, 123v- 21 Mūsī aydı: körmes bolğay-sen, 186v- 20 bu tüş yoruğı ol (21) bolğay ki ay āhirü'z-zamān peygamberi turur, Muhammed Muştafa ol çıkğusu ya çıkmiş bolğay vd. Konuşma anına göre gelecekte işaretli bir anda tamamlanan veya tamamlanması rivayet olunan durumlar haricinde sürer bir hâlin, geçer bir durumun konuşun için ileri gönderimli çıkarım ifadesi de tespit edilmiştir: 113v- 14 Hāmānga aydı: Ot yağğıl, kepriç bişürgil, şarh kopardıgıl, anğa aşıp (15) Mūsī'niñ Tanğrısı bar mu köreyin, bu Mūsī yalğan aytur bolğay köreyin. Metinde çıkarım bildirimli olan fakat fiil sözlük birimi zarf-fiil veya sıfat-fiil menşeli ek almayan birleşikler de saptanmıştır: 38v- 1 meni yaratğan Tenğri mundağ eyesiz tapuğsuz tēp yaratmadı bolğay, 180v- 1 Mekkege nuşret bērgeli keldiler bolğay, 184r- 8 bu kēçe hāzretning muşarrebleri Tihāme tapa inerin kördüm (9) Muhammed dünyāga keldi bolğay vd. Kısasü'l-Enbiyâ'da başlama bildiren birleşiklerde *bol-* fiilinin emir ve şart ekleri aldığı tanıklar da mevcuttur. Bu tanıklarda, birleşğin oluşum bakımından nasıllığını gösteren ve dizim bakımından yüklenici nitelikte olan *bol-* fiilinin yapının bütününün

yargısı olan biçim birimi aldığı, çıkarım ve sürerlik algısının ise fiil sözlük birimine ulanan ekle oluşturulduğu söylenebilir: 204r- 9 Ey ādemiler bilmiş boluñg (10) uş Hāzrec bu mezmüm birle °ahd kııldılar; 203r- 5 eger dīv perī āfeti tēggen bolsa kurbān kılalıñg; 145v- 18 Süleymān inşā'a'llāh tēmiş bolsa tegme hatunıdın bir oğul bolğay erdi; 94r- 17 yana kelür bolsanğız ol karındaşınğızın ala keliñg, 137v- 9 kaçun Süleymān tağın keğer bolsa ol tağdağı altun (10) kümüş ne kim bar erse barçası tilge kelür erdi vd.

2. 2. Kesinlik Bildirenler

Bu kategorideki birleşiklerde, fiil sözlük biriminin {-Gan} ve {-mİş} eklerini aldıkları görülmektedir. Kesinlik bildiren birleşikler, Kısasü'l-Enbiyâ'da altı tanıkta {-Gan}, iki tanıkta {-mİş} ekli fiil sözlük biriminin ardına getirilen sürerlik biçim birimi ulanmış *tur-* fiiliyle oluşturulmuştur: 21r- 8 bu kişi (9) meniñ °ammumnı öltürgen turur, 129r- 11 arığlarını dāyim emgekte tutқан turur; 209r- 18 Cebrā'ıl °aleyhi's-selām ol şüret üye yaratılmış turur, 215r- 4 ol hūrlar Muhammed ümmeti üçün yaratılmış turur vd.

2. 3. Sürerlik Bildirenler

Kısasü'l-Enbiyâ'da sürerlik bildiren birleşiklerde, fiil sözlük birimine ulanan ve konuşma anına göre geçmiş gönderimli olan {-p} zarf-fiilinin ardı sıra sürerlik biçim birimi ulanmış *tur-* fiilinin gelmesiyle hem yardımcı fiilin kılınışı hem de ona ulanan ekin bakışıyla konuşma anı veya işaret edilen ana yönelik devam eden bir etki, sürerlik söz konusudur. Bu yapılarda kişi unsuru, yardımcı eylemin üzerine gelmektedir: 18v- 8 yerge yazıp turur-sen, 36v- 10 Şālih kimerse tileyü bu cihānmı kezdi, rüzgārda keğin (11) bireğünü buldı namāz kılıp turur, 36v- 14 Mevlī'ğa şükr kılıp turur-men, 73v- 18 Ey Yehūdā, (19) kaçun atam birle olturmuşda Yūsuf kayda erken, kimüñg birle yörir erken, kimüñg yüziñge (20) tēlmüre bakıp turur erken, tēp meni yād kılgıl, 118r- 14 sen (15) Tenğring birle bargıl yana sançışğıl biz munda olturup turur-miz, 128v- 16 yetmey turur vd. Metinde {-p} zarf-fiilinin öncelik ilgisi üzerine kurulu sürerlik algısının haricinde, {-A} ve {-U} zarf-fiillerinin eş zamanlılık bildirimine yönelik sürerlik tanıkları da saptanmıştır: 16v- 4 Hābilning kanı yerde inğranu turur, 142v- 4 yinçü yağa turur, 151r- 11 °Azrā'ıl kēlip öre tururda cānın altı vd. Sürerlik algısı, yardımcı

erdi şabrīng şābirler şabrı bolsa (4) erdi ʿālemni yaratқан Tenğri'din kaçmağay erding, 157r- 17 eger Yünus balık қарında namāz қılғанлардын, tesbīh ayғанлардын болмаса erdi қıyāmet-(18)-ға tegi balık қарında қалғay erdi; 38v- 8 köni (9) yolға köndürmese yolsuzлардын болғay erdim, 42r- 10 қıyāmetға tegi hīç kimerse otға bışған ашını көrmegey erdi, 169r- 13 kāškī munı tuğurmasdın burun ölgey erdim; 137v- 14 tört miñg (15) ādemilerdin ileginde tört miñg dīvlerdin, tört miñg ferīstelerdin қанат kölege қılıp (16) tururlar erdi, 224r- 20 busuğ urup saқlap turur erdi; 151r- 5 oğlanlarda üç kız (6) bir oğul Belkīs'dın bolup erdi, 198v- 3 imāmlar uluğ kitāb bitidiler erdi, 162v- 7 susap erdim қандım, 225v- 10 mü'minler muһarrem üçün silāh alu kelmediler erdi; 16v- 2 Hābīlning (3) қoyları mening aşlıқımgā kirmiş erdi, 53v- 21 Sāre yüz yaşap oğuldın umançsız köngül kesmiş erdi, 234r- 15 çıkarımda körmemiş erdiler; 3r- 6 bir yaşurun genc erdim mening (7) Tenğrılıқımnı hīç kim bilmez erdi, 14v- 15 Ādem yıl sayu қurbān қılır erdi, 25r- 17 Nūhқа risālet kelmişde yüz yaşar erdi vd.

Metnin anlatı türüne uygun biçimde *er-* fiilinin {-Gan} ve {-mİş} ekli çekimleriyle kurulmuş birleşiklerde tahkiye esasında, bağlama göre sürerlik {-r / -Ur erken; -r / -Ur / -mAs ermiş}, çıkarım ve şüphe {-p turur erken} kodları oluşturulmuştur: 73v- 19 kaçan atam birle olturmuşda Yūsuf қayda erken, kimüñg birle yörir erken kimüñg yüzinge (20) telmüre baқıp turur erken tēp meni yād қılığıl, 165v- 4 ölüğlerin kördi, aydı: Tenğri ʿazze ve celle bularını ölgendin song neteg tırgüzür (5) erken, 65r- 5 köreyin қayu Tenğring sanga (6) tutar ermiş, 103v- 19 adaқın yerge tepse tişige tegrü kömülür ermiş vd.

Yardımcı fiil olarak olumsuz sürerlik çekimli *er-* fiili kullanılan birleşiklerde, Eckmann'ın (2003a, s. 124) ifade ettiği üzere etkisi süren tamamlanmışlık veya konuşanın doğrudan bilgisi olmayan bir durum aktarılmaktadır: 166r- 5 mundağ ʿacebni dünyāda hīç kişi (6) [kör]gen imes, 186v- 10 bizing қabilemizde kimerse terge kirgen ermes; 125v- 12 Tenğri bērmiş ermez, men öz erdemim birle қazğandım, 128r- 14 ol sığır saban sürmiş ermes, 128r- 14 çıkırға yörimiş (15) ermes.

Kıyasü'l-Enbiyâ'da *er-* yardımcı fiilinin şart çekimine girdiği birleşikler, geçmişe gönderimli olanlar ve

sürerlik / geçerlilik bildirenler biçiminde iki alt başlıkta değerlendirilmiştir. Geçmiş gönderimliler ise fiil sözlük birimi {-mİş} ve {-DX} ekli olanlar şeklinde iki alt kategoriye ayrılmışlardır. İlkinde şüphe, çıkarım veya fiil sözlük birimin işaret ettiği işe vâkıf olmama durumu söz konusudur: 72r- 3 ol böri (4) Yūsuf'ning köñgleki üçün öltürmiş erse köñglekini nelük alıp kitmedi, 77v- 20 kāškī (20) ol kün onğ aymış erseng satğın almağay erdim, 235v- 2 ol kün Safvān ornında sen bolmış erseng Resül ʿaleyhi's-selām hareminge bu (3) saқıncını saқıñğay mu erding. Ayrıca ilk iki tanıktan farklı olarak üçüncü tanık cümlelerin Türkçeye aktarımında *i-* fiili yerine *ol-* fiilinin kullanım zorunluluğu dikkat çekmektedir. Geçmişe gönderimliler kategorisinde fiil sözlük birimi {-DX} eki alan birleşiklerin Türkçeye aktarımında {-XncA} zarf-fiil ekinin kullanımı öne çıkmaktadır. Bu zarf-fiilli ögenin yüklemden önce olma ve yüklem olması için sebep teşkil etmeyi ortaya koyan anlam dairesini, bahsolunan birleşikteki yardımcı fiilin üstünde yer alan şart ve fiil sözlük biriminin üzerine gelen tamamlanmışlık eki sağlamaktadır: 4v- 5 üküş tāt kıldı erse ekinç қат köke (6) ağıdurdı, 32v- 5 Handaʿ baқdı erse (6) Kāşūr bin ʿAsed atlığ erni kördi, 47r- 11 melik İbrāhīm'ni yıraқdın kördi erse öre қopdı, 50v- 14 Tenğri taʿālā tilinde қoy yörüttdi erse uşmağdın қoy keldi, 52r- 13 İsmāʿil boğuzlanmadı erse mü'minlerge raḥmet boldı, 140r- 16 yandılar özge suw tapmadılar erse қayra kelip çağırını (17) içtiler vd. Anlatı içinde veya konuşma anında geçerli olan şart görünümlü birleşikler ise şunlardır: 7v- 16 meni tiler erseng, 9v- 3 kim nedin küwenür (4) erse, 72v- 1 tileyür erseng Yūsuf'ny yegen bōrini sanga keltüreling, 87v- 9 Zeliḥā söwdi erse zindānga tüşdüim imdi sizler söwer (10) ersengiz neler körer-men; 33r- 21 mañga inanmas erseng, 160v- 1 helāk қılmas (2) erseng bulutnı bizge musaḥḥar қılı bērgil vd.

DEĞERLENDİRME VE VARGILAR

Bu çalışmada XIV. yüzyıl Harezmi sahası eseri olan Rabgūzī'nin *Kıyasü'l-Enbiyâ*'sında tespit edilen fiil tabanlı birleşikler, iki ana kısma ayrılmıştır: *bir isim unsuru ile fiilden oluşanlar*, *bir fiil unsuru ile yardımcı fiilden oluşanlar*. Birinci unsur isim sözlük birimi olan birleşikler, fiil unsurunun yardımcı fiil ya da bir asıl fiil olması bakımından iki alt kategoriye ayrılmıştır. *Kıyasü'l-Enbiyâ*'da isim unsurunun ardı sıra gelen yardımcı

fiiller olarak *bol-*, *ër-*, *èt-*, *eyle-*, *kıl-* ve *tur-* fiilleri tespit edilmiştir. Bu yardımcı fiillerden *bol-*, *ër-* ve *tur-* birleşige anlamları veya kılımlarıyla katılabilirlerken, *èt-*, *eyle-* ve *kıl-* fiilleri birleşige anlam özellikleriyle katılmaktadırlar. Bu nedenle, söz konusu yapılar, fiil unsurunun birleşime anlamı ya da kılımlarıyla katılmalarına göre iki alt kategoride değerlendirilmiştir. Bu alt kategorinin içinde, her bir yardımcı fiil için alıntı ya da Türkçe sözcükle birleşik oluşturup oluşturmamaları bakımından bir inceleme basamağı daha oluşturulmuş ve her basamakta ya da daha üst bir başlıkta, bunların olumlu ve olumsuz gövdeleri tanımlanmıştır. Bir fiil sözlük birimi ile onu tasvir etme vazifesi gören yardımcı fiilden oluşan yapılar ise yardımcı fiillerin birleşime kazandırdıkları anlam değerlerine bağlı olarak yani onların kılımları esas alınarak sınıflandırılmıştır: *başlama*, *kesinlik*, *sürerlik*, *tezlik*, *yeterlik*, *zaman ve uzamda var olma bildirenler*. Yardımcı fiilin kılımlarına göre anlamları tespit edilen birleşiklerin tasnifinde önce yardımcı fiile ulanıp birleşigi kapsayan zaman ve şekil ekine göre, sonra da fiil sözlük birime ulanan ekin anlam getirisine göre sınıflandırma denenmiştir. Ayrıca birleşiklerin olumlu ve olumsuz gövdeleri madde başlarında tanımlanmıştır.

Bu çalışma neticesinde incelenen metinde, toplam 6255 fiil tabanlı birleşik tespit edilmiştir. Bu sayıya tekrarlar dâhildir. Saptanan birleşiklerin 4118'i *isim + fiil* biçiminde, 2137'si ise *fiil + yardımcı fiil* biçimindedir. *İsim + fiil* biçimindeki birleşiklerin 3966'sı *isim + yardımcı fiil*,

152'si ise *isim + asıl fiil* yapısındadır. Tablo 1'de *Kıyasü'l-Enbiyâ'*daki *isim + yardımcı fiil* biçimindeki birleşiklerin sıklığı gösterilmiştir:

Tablo 1'de görüldüğü üzere incelenen metinde geçen *isim + yardımcı fiil* biçimindeki birleşiklerde olumsuz gövdesi bulunmayan yardımcı fiiller, metindeki Oğuzca etkisini gösterir verilerden de olan *èt-* ve *eyle-* fiilleridir. Her ne kadar sıklıkları düşük de olsa bu iki fiil yalnızca alıntı sözcüklerle kullanılmışlardır. Metinde kullanım sıklığı yüksek olup alıntı sözcüklerle kullanımı çok daha baskın özellik olarak görülen sözcük ise *kıl-*⁷ yardımcı fiilidir. Bu fiilin olumlu gövdede yaklaşık 11, olumsuz gövdede ise 5 kat daha fazla alıntı sözcük istemine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Oluşturdukları birleşiklere kılımlarıyla katıldıklarında, birleşige benzer anlam özelliği kazandıran *bol-*, *ër-* ve *tur-* fiillerinin öncesindeki isimlerin özelliklerini ayırt ettirecek herhangi anlamlı bir değışkene ulaşılammıştır. Her ne kadar tür, köken ve anlam bakımından zengin bir söz varlığı arz etseler de söz konusu fiillerin ardı sıra geldikleri isimlerle alakalı tasnif için, anlamlı bir farktan söz etmek mümkün görülmemektedir. Öte yandan genel bir eş dizim bilgisi sunması adına şu söylenebilir ki *ër-* fiili Türkçe isimlerden *bar* ile *yok*, *bol-* fiili ise zamirler ve isimlerden *ol* ve *temek* sözcüğüyle sık kullanılmıştır. Bu iki yardımcı fiilden *bol-* fiilinin kullanımı, metnin küçük yapısıyla alakalıdır. Bölüm başlarında veya metin içinde ayet, hadis

7 Demiral (2012, s. 556), Harezmi Türkçesinde bir ismin ardından en sık kullanılan yardımcı fiillerin *bol-*, *èt-*, *ediş-*, *eyle-* / *edle-*, *kıl-*, *yap-* olduğunu, bunlar arasında en sık kullanılanın ise *kıl-* fiili olduğunu belirtmiştir.

Tablo 1. İsim + Yardımcı Fiil Şeklinde Oluşturulmuş Fiil Tabanlı Birleşikler

Yardımcı Fiil	Birleşige Anlamıyla Katılanlar				Birleşige Kılımlarıyla Katılanlar			
	Olumlu		Olumsuz		Olumlu		Olumsuz	
	Alıntı İsimlerle	Türkçe İsimlerle	Alıntı İsimlerle	Türkçe İsimlerle	Alıntı İsimlerle	Türkçe İsimlerle	Alıntı İsimlerle	Türkçe İsimlerle
<i>bol-</i>	552	230	71	7	15	66	2	-
<i>ër-</i>	6	24	4	-	137	407	45	36
<i>èt-</i>	4	-	4	-	-	-	-	-
<i>eyle-</i>	1	-	-	-	-	-	-	-
<i>kıl-</i>	1556	137	135	27	-	-	-	-
<i>tur-</i>	2	2	-	2	128	365	-	-

açıklamalarında *ma'nîsi ol bolur* ve [...] *temek bolur* izah biçimlerinin birer gönderim ögesi olarak sıkça kullanıldığı görülmektedir. Açıklama cümleleri öncesinde *tur-* fiilli birleşikler, *bol-* fiillilere göre daha sık kullanılmıştır: *bu turur* 26, *ol turur* 76, *tur-* fiilinin zamirlerle olan kullanımı toplamda 111 tanıkta tespit edilmiştir. Buna mukabil *ol bolur* yapısı metinde 35 kez kullanılmıştır. Ayrıca bu kategorideki fiiller birbirleri yerine kullanımları, yüksek sıklıkla ilişkilendirilebilir. Enklitiklerin özelliğini andırıcısına *bol-* fiilinin *ér-* fiilinin kılınış niteliğine bürünmesi, seslik aşınmanın anlam boyutunda da görülmesinin önemli bir tanığıdır. Yardımcı fiilinin kılınışı esasında kurulan birleşiklerin olumsuz çekiminde, *bol-* ve *ér-* fiillerinin aksine *tur-* fiili tanıklanmamıştır.

Bir isim ve asıl fiilden oluşan, fiil unsuru isme anlamca tâbi olan birleşiklerde, Aksan'ın (2006) da belirttiği üzere fiil sözlük biriminin çok anlamlılığını geliştiren eş dizimlilikler söz konusudur. İncelenen metinde bu tip birleşiklerde en sık kullanılan *keltür-*⁸ fiildir.

İsim + asıl fiil biçimindeki birleşiklerde, tek heceli fiillerin (101 kez), iki (58 kez) ve üç (1 kez) heceli olanlara oranla daha çok kullanıldığını tespit edilmiştir. Bu tip birleşiklerde çoğunlukla, aynı isim unsuru belli başlı fiilleri almakta, fiil çeşitliliği görülmemektedir. Ancak *Kıyasü'l-Enbiyâ*'da *tanğ* için *at-*, *ant* için *iç-*, *boyun* için *sun-*, *kan* için *tök-* kullanımının yanında, *namâz* için birden fazla fiil atanmıştır: *kıl-*, *okı-* / *oku-*, *öte-*, *tur-*, *turuğ-*.

Namâz sözcüğünün ardından gelen asıl fiillerle oluşan birleşiklerde, fiil seçiminin rastgele olmadığı, değişimin bahsedilen özne, daha doğrusu işin failine göre gerçekleştirildiği görülmektedir. İncelenen metinde *turuğ-* ve *tur-* fiilleri, yönelme durumu ekli *namâz* sözcüğünün ardı sıra kullanılmışlardır. *Metinde*, *turuğ-* fiiliyle üç

kullanım tespit edilmiştir. Bu kullanımların ikisi *Hz. Muhammed*, biri ise *Hz. Yûsuf* içindir. *Kıyasü'l-Enbiyâ*'da *tur-* fiilinin kullanıldığı iki tanıktan biri *Hz. Yûsuf*, diğeri ise *dinin getirdiği kurallara uygun hareket eden bir kadındır*. Söz konusu birleşiklerin bağlam anlamında, *bir durum ya da iş üzerindeyken onu terk edip namaza durmak, namaz için doğrulmak* öne çıkmaktadır. *Namâz* sözcüğüyle birleşik oluşturan *okı-* / *oku-* fiiline yönelik dört tanık saptanmıştır. Oluşturulan birleşiklerin *Hz. Muhammed*, *Hz. Yûsuf* ve *Hz. Süleymân* ile bir örnekte hem *Hz. Muhammed* hem de sahabeler için kullanıldığı görülmüştür. Ancak bu örnekteki kullanım cümle tamamlanmadan yazar tarafından âdeta düzeltilerek şu duruma getirilmiştir: KE/ 234r- 7 *namâz okıdılar, ya'nî ötediler*. *Kıyasü'l-Enbiyâ*'da *namâz öte-* ve *namâz okı-* / *oku-* birleşiklerinin kullanımında benzerlik söz konusudur. Bu fiille kurulan dört örneğin dördü de *Hz. Muhammed* için kullanılmıştır. Bilhassa KE/ 234r- 7 *namâz okıdılar, ya'nî ötediler* ifadesinde görüldüğü, *namâz öte-* birleşigi, bir ululama ifadesi olarak açıklama ihtiyacıyla kullanılmıştır. Bu durum, belki de inanç esasında *Hz. Muhammed*'in *şefa'at etme* hakkına matuf bir durumdur. Zira *şefâ'at* sözcüğü de *Kıyasü'l-Enbiyâ*'da, *öte-* fiiliyle eş dizimlidir. Ayrıca *öte-* fiiliyle kurulu bu yapıların içinde *namâz* sözcüğünün belirtme durumu eki aldığı örnek de mevcuttur: 215r- 6 *tegme yeti künde âdine namâzı öteyürler*. Bu tip birleşiklerde fiil sözlük birimine dair değişikliklerin bilhassa Farsça deyimleşmiş yapılarla koşut olabileceği de göz ardı edilmemelidir. *Namâz* sözcüğünün *kıl-* yardımcı fiiliyle⁹ oluşturduğu birleşikler, öznesi bakımından, kullanım alanı en geniş olanlardır, genel kullanım arz etmektedir. Bu eş dizimlilik, fiil sözlük biriminin yardımcı fiil niteliğinde kullanıldığı vargısıyla uyumludur.

8 Bir örnekte yer alan *secde keltür-* yapısı dışındaki 39 birleşikte isim unsuru olarak yalnızca *imân* sözcüğü kullanılmaktadır.

9 Bu fiil için, alan yazınına uygun olarak *asıl fiil* yerine *yardımcı fiil* ifadesi tercih edilmiştir çünkü kıyasidir, değişik isim sözlük birimlerle kullanılabilir.

Tablo 2. Nesne Almaları Bakımından Yardımcı Fiiller

Yardımcı Fiilin Kılıcı	Yardımcı Fiil	Geçişli	Geçişsiz
Başlama	başla-	-	+
	bol-	-	+
Kesinlik	tur-	-	+
Sürerlik	tur-	-	+
Tezlik	bér-	+	-
	al-	+	-
	bil-	+	-
Yeterlik	bol-	-	+
	ër-	-	+

*Kıyasü'l-Enbiyâ'*daki fiil tabanlı birleşiklerin fiil sözlük birimleri arasında, geçişsizken, herhangi bir ek almaksızın, isim unsurunun anlam yüklemesiyle geçişli çatıya evrilen tanığa rastlanmamıştır. Bu durum, geçişsizleşme istikameti için geçerli değildir. Metinde alıntı isim unsurunun mastar görünümü ve anlamı nedeniyle geçişsiz birleşik yapılar görülmektedir: 56r- 9 Sârede keddin İbrâhîmning eki yarım yılda vefât kıldı. Aşağıdaki tabloda, yardımcı fiillerle oluşan yapıların nesne alma durumları sunulmuştur.

Fiil + yardımcı fiil biçimindeki birleşiklerin yardımcı fiillerinin nesne alma durumuna göre dağılımında, yeterlik kategorisinin iki yardımcı fiilinin ve tezlik kategorisinin yardımcı fiilinin geçişli, diğerlerinin ise geçişsiz fiiller oldukları görülmektedir. Fakat bu tablodaki görünüm, yalnızca yardımcı fiillerin müstakil kullanımlarını kapsar. Zira *fiil + yardımcı fiil* biçimindeki yapılarda, birleşğin nesne istemini fiil sözlük birimi yani birleşğin ortaya koyduğu hareketin ya da durumun taşıyıcısı unsuru belirler: *ol küнге tegi körmes boldı; yerge yazıp turur-sen vb.* Bu kullanım özelliği, *isim + fiil* biçimindeki birleşiklerde de görülmektedir. Eş dizimlilik bakımından *kıl-* fiili her ne kadar geçişli birleşikler (şart kıl-, taqdîr kıl-, taleb kıl- vb.) üretse de isim ögesine göre geçişsizlik de arz edebilmektedir: 56r-9 / 11 *vefât kıldı*. Kaynak dilden kopyalanan bir kod olarak bu mastarın hedef dildeki karşılığı olabilecek *öl-* fiilinin geçişsizliği veya bu fiilin kavramsal karşılığının özne esaslı bir oluş göstermesi üzerine olağan dışı gibi görülen bir kullanıma dair bu yorum, metinde *vefât* ile birlikte kullanımları neredeyse eşit olan *bol-* ve *kıl-* eylemlerinin varlığı karşısında şüphe

yaratmaktadır. Bu çözümleme, çeviriye araştırmacının ana dilinin etkisi olarak da görülebilir ki öyleyse isim + fiil birleşğine dair değerlendirme öznel sınırlarda kalacaktır.

İkinci tablodaki yardımcı fiiller içinde, *başla-*, kesinlik bildiren *tur-* ve *bér-* yardımcı fiillerinin oluşturdukları birleşiklerin *Kıyasü'l-Enbiyâ'*da yalnızca olumlu gövdeleri mevcuttur. Metinde yeterlik bildiren *al-* fiilinin bir, *bil-* fiilinin dört olumlu gövde kullanımı saptanmıştır. Buna mukabil *al-* fiili beş, *bil-* fiili ise kırk sekiz olumsuz gövdeli birleşikte kullanılmıştır. Yeterlik ifadesinde kullanılan *bol-* fiilinin *Kıyasü'l-Enbiyâ'*daki tek örneği ise olumsuz gövdeye sahiptir.

İki tarafı da fiil olan birleşiklerde dikkat çekici olan bir diğer husus gerek sürerlik gerekse kesinlik ifadesi için *tur-* fiilinin kullanılıyor olmasıdır. Bu iki kategoriye temsil eden fiil aynı olabileceği gibi, ünlü uzunlukları, bu iki sınıfın iki farklı yardımcı fiille oluşturulduğu gerçeğini de barındırır. Zira Clauson, sözlüğünün *tur-* maddesinde fiilin ünlü değerini uzun göstermiştir: 2 tu:r- “to be, become” (Clauson, 1972, 530). Ancak bunu incelenen metin üzerinden ispat mümkün görülmemektedir. Öte yandan bu iki farklı kategorinin oluşmasının diğer bir nedeni olarak *tur-* fiilinin öncesinde yer alan sıfat-fiil veya zarf-fiil kökenli ek gösterilebilir. Eğer birinci unsur zarf-fiil kökenli bir ek almışsa -söz dizimi bakımından yardımcı fiilin zarfı konumundaysa- bu ekin zaman gönderimine göre *tur-* yardımcı fiilinin kılıcıdaki sürerliğin getirisiyle birleşik, sürerliği doğurur. Bu sürerlik, yardımcı fiilin üzerine gelecek zaman ya da şekil ekine göre, bir bütün olarak zaman çizgisi üzerinde ya da bağlam algısı içinde

konumlandırılır: Mevlîğa şükr *kılıp turur*, bir kün Lokmân hâkim Dâvûd yalavaçğa keldi kördi kim temürni hamîr teg işleyür, *tañlap turdı* vb. Eger fiil sözlük birimi sıfat-fiil kökenli bir ek almışsa, birleşğin söz dizimi bakımından değeri, *iç içe birleşik cümleyi* andırır vaziyettedir. Birinci unsurun üzerindeki ekin belirttiği zaman gönderimi, *tur-* fiilinin sürer zaman eki almış çekimiyle genel bir yargıya dönüşüyor ve zamanın bütününe aitlik algısını uyandıran bir vurgu söz konusu oluyor: ol hûrlar Muhammed ümmeti üçün *yaratılmış turur* vb.

Kıyasü'l-Enbiyâ' da yer alan *fil + yardımcı fiil* biçimindeki birleşikler içinde, yapıya kılınışından ziyade, doğrudan doğruya anlamıyla katılan tek yardımcı fiil *başla-*'tır. Söz konusu fiil, fiil sözlük birimin işaret ettiği hareket ya da durumu, anlamındaki *başlama* ile tasvir etmektedir. Diğer bir deyişle, yardımcı fiillerde tasvir, yalnızca kılınışla değil, yardımcı fiilin anlamıyla da vuku bulabilmektedir.

Fiil tabanlı birleşiklerin incelendiği bu çalışma kapsamında verinin toplandığı metin olan *Kıyasü'l-Enbiyâ'* daki yaşla ilgili işaretçiler de dikkate değer kullanımlar arz etmektedir. Bir kişinin yaşı belirtilirken ilgili yaş yazıldıktan sonra *yaşlığ erdi* yapısı kullanılmıştır. Fakat söz konusu kişinin içinde bulunduğu yaş anlatılırken yardımcı fiil olarak *zaman ve uzamda var olma bildiren* kılınışa sahip fiil kullanılmış ve *geçmişte sürerlik ifade eden* birleşikler, tarz ve zaman eklerinin getirisiyle kurgulanmıştır: KE/ 25r- 17 Nühka risâlet kelmişde *yüz yaşar erdi*; KE/ 71r- 12 vefât bolmuşda *yüz yegirmi yaşayur erdi* vb.

KAYNAKLAR

- Abik, A. D. (2004). Nevâyî'nin üç eserindeki deyimlerin Farsça ile karşılaştırılması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 211-222.
- Aksan, D. (2006). *Anlambilim konuları ve Türkçenin anlambilimi* (4. bs.). Engin Yayınevi.
- Ata, A. (1997a). *Nasrî'd-dîn bin Burhanü'd-dîn Rabgûzî kisasü'l-enbiyâ (peygamber kıssaları) I giriş- metin- tıpkıbasım*. Türk Dil Kurumu Yayınları: 681-1.
- Ata, A. (1997b). *Nasrî'd-dîn bin Burhanü'd-dîn Rabgûzî kisasü'l-enbiyâ (peygamber kıssaları) II dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları: 681-2.
- Ata, A. (2002). *Harezmi - Altın Ordu Türkçesi*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 36.
- Ata, A. (2014). *Çağatay Türkçesinin ilk devresi Harezmi - Altın Ordu Türkçesi*. Ankara Üniversitesi Yayınları: 395.
- Ata, A. (2019a). *Rabgûzî kisasü'l-enbiyâ (peygamber kıssaları) I giriş- metin- tıpkıbasım*. Türk Dil Kurumu Yayınları: 1302-1.
- Ata, A. (2019b). *Rabgûzî kisasü'l-enbiyâ (peygamber kıssaları) II dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları: 1302-2.
- Banguoğlu, T. (2000). *Türkçenin grameri* (6. bs.). Türk Dil Kurumu Yayınları: 528.
- Bilgegil, K. (1984). *Türkçe dilbilgisi* (3. bs.). Dergâh Yayınları: 82.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. Oxford University Press.
- Coşkun, V. (1999). Türk lehçelerinde zaman kavramı taşıyan -p zarf-fiil eki. *Türk Dünyası (Dil ve Edebiyat Dergisi)*, 7, 173-192.
- Coşkun, V. (2000). *Özbek Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları: 752.
- Cumakunova, G. (1999). Kırgız dilinde i- fiilinin gelişmesi. 3. *Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996 içinde* (s. 233-237).
- Dahl, Ö. (1994). Aspect. *The Encyclopedia of Language and Linguistics* (C. 1, s. 240-247).
- Delice, H. İ. (2000). Türk dilinde işlevsel ek tasnifi denemesi. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 221-235.
- Delice, İ. (2002). Yüklem olarak Türkçede fiil. *Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 185- 212.
- Demir, N. ve Yılmaz, E. (2003). *Türk dili el kitabı*. Grafiker Yayınları.
- Demiral, A. (2012). Harezmi Türkçesinde birleşik fiiller. Yayınlanmamış doktora tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Deny, J. (1941). *Türk dili grameri- Osmanlı lehçesi* (Elöve, A. U., Çev.) (1. bs.). İstanbul Maarif Matbaası.
- Eckmann, J. (1995). *Nehcü'l-Ferâdis - uştmahlarnıñ açuq yolu I- metin II- tıpkıbasım* (Tezcan, S. ve Zülfikar, H., Yay.). Türk Dil Kurumu: 518.
- Eckmann, J. (2003a). *Çağatayca el kitabı* (Karaağaç, G., Çev.) (1. bs.). Akçağ Yayınları: 456.
- Eckmann, J. (2003b). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi üzerine araştırmalar* (Sertkaya, O. F., Haz.) (2. bs.). Türk Dil Kurumu Yayınları: 635.
- Ediskun, H. (2005). *Türk dilbilgisi sesbilgisi- biçimbilgisi- cümlebilgisi* (10. bs.). Remzi Kitabevi.
- Emre, A. C. (1951). *Liselerin ikinci sınıfları için dilbilgisi- II*. Hilmi Yayınevi.
- Eraslan, K. (2001a). *Ali Şîr Nevâyî mecâlisü'n-nefâyis I*. Türk Dil Kurumu Yayınları 788.
- Eraslan, K. (2001b). *Ali Şîr Nevâyî mecâlisü'n-nefâyis II*. Türk Dil Kurumu Yayınları 788.
- Ercilasun, A. B. (1984). *Kutadgu Bilig grameri - fil* (1. bs.). Gazi Üniversitesi Yayınları: 33.
- Erdal, M. (2004). *A grammar of old Turkic*.
- Ergin, M. (1997). *Dede Korkut kitabı giriş- metin- faksimile* (4. bs.). Türk Dil Kurumu Yayınları: 169.
- Ergin, M. (2000). *Türk dil bilgisi*. Bayrak Yayınları.
- Ergöneç Akbaba, D. (2007). Türkiye Türkçesinde yapısında isim-fiil bulunan birleşik fiiller. *Dil Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 83-95.
- Gabain, A. (1953). Türkçede fiil birleşimleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten 1953*, 16- 28.
- Gabain, A. (2000). *Eski Türkçenin grameri* (Akalm, M., Çev.) (3. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 532.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi* (4. bs.). Türk Dil Kurumu Yayınları: 418.
- Göksel, A. ve Kerslake, C. (2005). *Turkish a comprehensive gramer* (1. bs.).
- Gülsevin, G. (1999). Türkiye Türkçesindeki zaman ve kip çekimlerinde birleşik yapılar üzerine. *VIII Milletler Arası Türkoloji Kongresi 1999 içinde* (s. 1-8). http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/gulsevin_02.pdf (Erişim Tarihi:

- 23.02.2009).
- Hacıeminoğlu, N. (1991). *Türk dilinde fiiller - en eski Türkçeden çağdaş Türk şivelerine kadar* (1. bs.). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2003). *Karahanlı Türkçesi grameri* (2. bs.). Türk Dil Kurumu Yayınları: 638.
- Hanser, O. (2003). *Türkmençe elkitabı* (Kargı Ölmez, Z., Çev.). Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 17.
- Hatiboğlu, V. (1982). *Türkçenin söz dizimi*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları: 317.
- Hengirmen, M. (1999). *Dilbilgisi ve dilbilim terimleri sözlüğü* (1. bs.). Engin Yayınevi.
- <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 29.4.2024 13.52
- İlker, A. (2017). Birleşik çekimlerde zaman adlandırma ve tasnifine işlevsel bir yaklaşım. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17(2), 183-192.
- Johanson, L. (1971). *Aspekt im Türkischen - vorstudien zu einer beschreibung des Türkeitürkischen aspektsystems*.
- Johanson, L. (2007). *Türkçe dil ilişkilerinde yapısal etkenler* (Demir, N., Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları: 914.
- Karabeyoğlu, A. (2007). Orhon yazıtlarında bol- ve er- fiilleri üzerine. *TÜBAR*, XXII, 87-100.
- Karahan, L. (1999). *Türkçede söz dizimi - cümle tahlilleri* (6. bs.). Akçağ Yayınları: 58.
- Karahan, L. (2008). *Türkçede söz dizimi* (13. bs.). Akçağ Yayınları: 58.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk- giriş ve dizin* (1. bs.). Türk Dil Kurumu Yayınları: 607.
- Kirişcioğlu, F. (1994). *Saha (Yakut) Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları: 594.
- Koç, N. (1990). *Yeni dilbilgisi*. İnkılâp Kitabevi.
- Kononov, A. N. (1956). *Çağdaş Türk edebî dilinin grameri* (Paylı S., Çev.).
- Koraş, H. (2008). Özbek Türkçesinde e- ve bol- yardımcı fiillerinin birbirlerinin yerine kullanılması. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 141-150.
- Korkmaz, Z. (1960). Türkiye Türkçesinde iktidar ve imkân gösteren yardımcı fiiller ve gelişmeleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten 1959*, 107-124.
- Korkmaz, Z. (1969). Türkiye Türkçesinin ki bağlacı ile ki şüphe edatı arasındaki yapı ve görev ayrılığı. *Necati Lugal Armağanı* içinde (s. 389-395).
- Korkmaz, Z. (1995). -sa/ -se dilek-şart kipi eklerinde bir yapı birliği var mıdır?. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I* içinde (s. 160-167).
- Korkmaz, Z. (2003a). *Gramer terimleri sözlüğü* (2. bs.). Türk Dil Kurumu Yayınları: 575.
- Korkmaz, Z. (2003b). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları: 827.
- Köprülü, M. F. (1945). Çağatay edebiyatı. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 3, s. 270-323).
- Nutku, U. (2008). Bilincin üç şimdisi. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 1-5.
- Öner, M. (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları: 703.
- Öner, M. (2006). Türkçede isimden fiil yapımı üzerine notlar. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3(1). 60- 76.
- Özel, S., Atabay, N. ve Kutluk, İ. (2003). *Sözcük türleri* (3. bs.). Papatya Yayıncılık.
- Özmen, M. (2001). Eksik olan dil bilgisi terimlerimiz üzerine. *Uluslararası Sözlükbilim Sempozyumu Bildirileri 1999* içinde (s. 111-125).
- Özmen, M. (2007). Olmak fiiliyle kurulan birleşik fiil çekimleri üzerine. *Türk Dil Kurumu IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 2000* içinde (C. II, s. 1417-1426). Türk Dil Kurumu Yayınları: 856/II.
- Özmen, M. (2013). *Türkçenin sözdizimi*. Karahan Kitabevi.
- Öztürk, D. (2018). *Türkiye Türkçesinde anlamca kaynaşmış- deyimleşmiş birleşik fiiller* (2. bs.). Türk Dil Kurumu Yayınları: 941.
- Palmer, F. R. (1994). Mood and modality. *The Encyclopedia of Language and Linguistics*, 5, 2535-2541.
- Savran, H. (2001). Bir isim ile bir yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller üzerinde yeni görüşler. *Türk Dili*, 2001/II(596), 140-142.
- Schamiloğlu, U. (1996). Türk dillerinde yardımcı fiiller sorunu. *Uluslar arası Türk Dili Kongresi 1988* içinde (s. 153-168).
- Schinkewitz, J. (1947). Rabgûzî sentaksı (Paylı, S., Çev.). *Türk Dili- Belleten Seri. III Sayı. 8-9'dan ve Sonraki Sayılardan Ayrı Baskı*.
- Tekin, Ş. (1992). Eski Türkçe. *Türk Dünyası El Kitabı* içinde (s. 69-119).
- Timurtaş, F. K. (1994). *Eski Türkiye Türkçesi XV. yüzyıl gramer – metin – sözlük*. Enderun Yayınları: 42.
- Topaloğlu, A. (1989). *Dil bilgisi terimleri sözlüğü*. Ötüken Yayınları: 207.

- Turan, Z. (1999). Eski Anadolu Türkçesinde ol- cevheri fiili. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten 1996*, 265-289.
- Uzun, N. E. (1998). *Dilbilgisinin temel kavramları - Türkçe üzerine tartışmalar*.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü. Multilingual*.
- Yalçın, H. C. (2000). *Türkçe sarf ve nahiv* (Karahan, L. ve Ergönenç, D., Haz.). Türk Dil Kurumu Yayınları: 769.
- Yaman, E. (2000). *Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin söz dizimi bakımından karşılaştırılması*. Türk Dil Kurumu Yayınları: 742.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (5. bs.). Seçkin Yayıncılık.
- Yusipova, R. (1968). Türkçede deyimler ve birleşik fiiller. *XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1966* içinde (s. 249-250).
- Zeynalov, F. (1993). *Türk lehçelerinin karşılaştırmalı dilbilgisi* (Gedikli, Y., Çev.) (1. bs.). Cem Yayınevi.

Bu çalışmada yazarlar, eşit oranda katkı sunmuşlardır.